

MİLLÎ TÜRK FIRKASI'NIN SESİ İFHÂM GAZETESİ'NİN MÜTAREKE DÖNEMİNE BAKIŞI (1919-1920)*

Bilgen YETKİN**

Özet

Osmanlı Devleti, 1914 yılında girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkmıştır. Savaş sonunda imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi ile de son derece ağır şartlarla karşılaşmıştır. Savaşın galipleri bu mütareke ile Osmanlı Devleti'ni siyasî ve ekonomik açıdan ciddi bir kuşatma altına almışlardır.

Bu çalışmada dönemin şartlarının geniş ölçüde yansıdığı İfhâm gazetesi ve bu gazetede yazan yazarların makaleleri değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, mütarekenin uygulanışı, Paris Barış Konferansı süreci ile Osmanlı Devleti-İtilaf Devletleri ilişkileri genişçe ele alınmıştır. 204 sayı olarak çalışılan bu gazetede ayrıca Millî Mücadele'nin başlaması ile birlikte İstanbul Hükümeti'yle Anadolu Hareketi arasında ilişkiler de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, İfhâm Gazetesi, Mütareke, Millî Mücadele.

THE VIEW OF İFHÂM NEWSPAPER AS A VOICE OF NATIONAL TURKISH PARTY TO THE ARMISTICE PERIOD (1919-1920)

Summary

In 1914 The Ottoman State entered the First World War and came as a loser. At the end of the war it had signed the armistice of Mondros and encountered extremely severe conditions. The winners of the war had seriously besieged the Ottoman State politically and economically by this armistice.

In this study, the İfhâm newspaper that largely reflected the conditions of the period and the articles of authors of this newspaper have been studied. In this context the implementation of the armistice, the relations between the Ottoman government and the allied governments that started with the Paris Peace Conference have been largely analyzed. Furthermore the relations between the İstanbul government and the Anatolian movement with the beginning of national struggle have been examined by analyzing the 204 issues of this newspaper.

Key Words

Ottoman State, İfhâm Newspaper, Armistice, National Struggle.

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında (Konya 2010) kabul edilen Yüksek Lisans tezinin özettir.

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. bilgenyetkin@hotmail.com

GİRİŞ

A. İfham Gazetesi

İfham, Ahmet Ferit Tek¹ tarafından 22 Eylül 1912'de Millî Meşrutiyet Fırkası'nın yayın organı olarak İstanbul'da günlük çıkarılmaya başlanılan siyasî bir gazetedir. Bir süre kapatılan gazete, Ahmet Ferit Bey'in sahip ve başyazarlığında ikinci yayın hayatına 23 Temmuz 1919'da başlamıştır. Gazetenin yazar kadrosunu Ahmet Ferit Tek, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçuraoğlu, Hamdullah Suphi Tannöver, Ömer Seyfettin, İzzet Ulvi, Falih Rıfkı Atay gibi isimler oluşturmaktaydı².

23 Temmuz 1919- 6 Mart 1920 tarihleri arasında 204 sayı olarak çıkmış olan İfham gazetesi, İstanbul'da Yenigün Matbaası'nda günlük ve resimli olarak basılmıştır. Gazetenin mesul müdürleri, Yusuf Kenan, Hüseyin Ragıp ve Hasan Vehbi'ydiler. Gazetenin 156'ya kadar olan sayıları (23 Temmuz 1919- 5 Ocak 1920) 42,5X60,8 ebatlarında olup, Yusuf Kenan tarafından çıkarılmıştır. 162- 183 (11 Ocak- 3 Şubat 1920) sayıları 43,5X62,3 ve 186- 192 (16- 23 Şubat 1920) sayıları 32X46,5 ebatlarında olup Hüseyin Ragıp tarafından yayınlanmıştır. 194- 204 (25 Şubat- 6 Mart 1920) sayıları ise, 32X46,5 ebatlarında olup, Hasan Vehbi'nin müdürlüğünde çıkarılmıştır. Gazete haftalık edebî ilaveler³ vermiştir⁴.

İfham gazetesi, ikinci yayın hayatında, Millî Türk Fırkası'nın yayın organı olarak çıkmıştır. Millî Türk Fırkası, 9 Aralık 1919'da, İstanbul Mahmutpaşa'da, İfham gazetesinin idarehanesinde kurulmuştur. Fırkanın kurucu ve yöneticileri, Ahmet Ferit Tek (Eski Kütahya Milletvekili), Şair Mehmet Emin Yurdakul (Eski Musul Milletvekili), Ahmet Hikmet Bey, Zühtü İnhan, Yusuf Akçuraoğlu (Siyasi Tarih Muallimi), İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil'dir⁵. Ayrıca Hamdullah Suphi Tannöver, İfham başyazarlarından Hüseyin Ragıp Bey, Darülfünun müderrislerinden müverrih Ahmet Refik Bey, Türk Dünyası başyazarı Nebzade Ahmet Hamdi Bey ve Hilal-i Ahmer murahhaslarından Doktor Hikmet Bey de kurucularındandır⁶.

Millî Türk Fırkası, Millî Meşrutiyet Fırkası'nın devamı niteliğinde olup, Türkçülük akımını mütarekenin işgal ortamı içinde sürdürmek amacını takip etmiştir. 1919 seçiminden kısa bir süre önce kurulmuştur. Fırka, İstanbul merkezi dışında hiçbir şube açamamıştır. Millî Türk Fırkası, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde-

¹ Ahmet Ferit Tek hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yenal Ünal, **Ahmet Ferit Tek**, İstanbul 2009.

² Zekai Güner- Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Ankara 1990, s.338.

³ 18 Ağustos 1919 tarihinden itibaren verilen bu ilavelerde Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi Tannöver, Orhan Seyfi Orhon, Ruşen Eşref, Halit Fahri Ozansoy, Şukufe Nihal Başar, Feyzullah Sacit, Ahmet Refik Altınay, Ali Ekrem Bolayır, İbrahim Alaettin Gövsa, Fazıl Ahmet Aykaç, Falih Rıfkı Atay'ın imzaları bulunmaktaydı... Ünal, **Tek**, s.36.

⁴ **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828- 1928**, Haz. Hasan Duman, İstanbul 1986, s.167.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, C. II**, İstanbul 1999, s.517.

⁶ Fırkanın beyannamesi, 22 Ekim 1919 tarihidir. Millî Türk Fırkası'nın beyannamesi için bk. Güner- Kabataş, **Beyannameler**, s.88-91.

ki Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Fırka, Mebuslar Meclisi'nin kapatılmasından sonra ise çalışamaz duruma gelmiştir⁷.

B. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olayların ve gelişmelerin bir sonucu olan Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik, siyasî ve askerî sebepleri vardır. 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi ile Avrupa'da kurulan güçler dengesi, 1870 yılında Almanya ve İtalya'nın birliklerini kurmaları ile büyük ölçüde değişmişti. Bu durum Avrupa'da yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbirleriyle çatışmasına neden olmuştur. Bloklar arasındaki çatışma karşılıklı silahlanmaya yol açmış ve böylece devletler bir savaşın eşiğine gelmiştir⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada, Osmanlı İmparatorluğu, önce Trablusgarp Savaşı ve onu izleyen Balkan Savaşı'ndan yenilgiler ile çıkmış ve büyük topraklar kaybetmişti. İlk olarak İtilaf bloğuna yakınlaşmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun ittifak girişimlerine İngiltere ve Fransa yanaşmamıştır. Bunun nedeni ise, yıkılmak üzere gördükleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yükünü taşımak istememeleriydi. Osmanlı İmparatorluğu bundan sonra Balkan devletleri ile bir anlaşma yapmak istediye de bu girişimi de sonuçsuz kalmıştır⁹.

Bu durumda tek seçenek Almanya ile yakınlaşmaktı. Bu düşünceyle 2 Ağustos'ta Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim arasında Osmanlı- Alman anlaşması imzalandı¹⁰. Öte yandan Akdeniz'de bulunan iki Alman zırhlısı Goeben ve Breslav'ın Osmanlı Devleti tarafından satın alınması ve bu gemilerin Türk donanmasına katılması da Türk- Alman yakınlaşmasında ikinci önemli adımdır¹¹. Alman baskılarının artması sonucunda 28/29 Ekim 1914 gecesini Türk donanmasının Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarını topa tutması ile Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu¹².

⁷ Tunaya, **Partiler II**, s. 517- 519.

⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789- 1994)**, İstanbul 1995, s. 459; Bismarck'ın Alman İmparatorluğu'nu korumak için uyguladığı politika, Avrupa'nın bloklaşmasında ve silahlanma yarışında etkili bir faktördür... Fahri Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) C. I: 1914-1980**, Ankara 1991, s. 99- 100.

⁹ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.463- 464; Said Halim Paşa, İtilaf Devletleri'nin kendileri için faydalı olmasına rağmen İttifaktan kaçınmalarının nedenini şöyle açıklamaktadır: "İtilaf Devletleri, bizimle bir ittifaka girmiyorlardı. Çünkü böyle bir anlaşma, onların gizli maksatlarına aykırı düşmekte idi. Bu devletler, harbin sonunda 'Hasta Adam'ın hayatına son vermek ve onun mirasını paylaşmak istiyorlardı. Bu muharebede İtilaf Devletleri'nin esas gayelerinden biri de bu idi." **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, İstanbul 1998, s.296-297.

¹⁰ Anlaşmanın maddeleri için bk. Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 464- 465; Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s. 108- 109; "Ocak 1915 tarihinde, iki devlet arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmek ve bir savunma ittifakı teşkil etmek maksadıyla 2 Ağustos 1914 tarihli ittifak anlaşmasını tamamlar mahiyette yeni ve gizli ilave bir ittifak anlaşması daha yapılmıştır." İttifak metni için bk. Veli Yılmaz, **1nci Dünya Harbi'nde Türk- Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, İstanbul 1993, s. 104- 105.

¹¹ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.465; Kazım Karabekir'e göre eğer Alman gemileri gelmeseydi, Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'nin emrine boyun eğmeye mecbur olacaktı... Ayrıntılı bilgi için bk. **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik C. I**, İstanbul 1994, s.83- 84; Ali İhsan Sâbis, Alman gemilerinin Osmanlı'ya intikali hakkında, Enver Paşa'nın Alman Ataşenavalı Humman ve Alman sefiri Wangenheim ile işbirliği yaptığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır... **Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım 1**, İstanbul 1990, s.221-227.

¹² Uçarol, **Siyasi Tarih**, s.467; Armaoğlu, bu tarihi 29/30 Ekim gecesini olarak vermektedir... Ayrıca Amiral Souchon'a vur emrini Enver Paşa vermiştir... Ayrıntılı bilgi için bk. **Siyasi Tarih**, s.110; Rus Donanması'nın tahrikleri neticesinde Goeben ve Breslau buna karşılık vermiştir... Ayrıntılı bilgi için bk. Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik C. II**, İstanbul 1994, s.364-365; Said Halim Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi mecburi idi. Devlet tarafsız kalamazdı. Bununla birlikte savaşa vakitsiz girilmiştir... **Buhranlarımız**, s.308- 309; Karadeniz olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Serfir Demir- Alev Keskin- Fatma İ-

1918 yılına gelindiğinde ise dört ayrı cephede savaşmış olan Osmanlı Devleti ile Müttefik devletler arasındaki savaşa son veren Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918'de imzalandı. Başlı başına ağır şartlar taşıyan bu mütarekenin en can alıcı maddesi, Müttefik devletlerin kendi emniyetlerini tehditte gördükleri bir yeri işgal hakları olacağını öngören 7. madde idi¹³.

Diğer taraftan kısa bir süre sonra, 8 Kasım 1918'de Ahmet İzzet Paşa hükümeti istifa etti, yerine Ahmet Tevfik Paşa hükümeti kuruldu¹⁴. 11 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa kabinesinin niteliği, ittihatçı olmayan bir ihtiyarlar kabinesi olmasıydı. Böylece iki gün sonra gelecek olan İtilaf donanmasının arzusu yerine gelmiş olmaktadır¹⁵. Nitekim Müttefik Donanması 13 Kasım'da İstanbul'a gelmiş ve Boğazlardaki istihkâmları zapt etmişlerdi. İstanbul Hükümeti'nin fiili yönetimini sona erdiren bu olaydan hemen sonra Müttefik kuvvetleri, Anadolu'nun pek çok yerini işgal ettiler¹⁶.

Öte yandan, İstanbul'un işgali, mediste sert tartışmalara sebep olmuştur. Bunun üzerine 21 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1918 tarihinde, padişahın emri ile meclis feshedildi¹⁷. Bunda Rum ve Ermenilerin tehcir edilmesinden İttihatçıları sorumlu tutan ve bu yüzden meclisin dağıtılması için padişaha baskı yapan İtilaf Devletleri'nin etkisi büyüktü¹⁸. Tevfik Paşa hükümetinden sonra iktidara gelen Damat Ferit Paşa ise, İngiliz yanlısı bir politika izlemeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini takip bu dönemde iyice arttı. Bu sırada, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in İstanbul'da idam edilmesi kamuoyu vicdanında derin bir yara açtı¹⁹.

Mütareke döneminde Türkiye'de özellikle İstanbul'da büyük bir kargaşa meydana gelmişti. Salgın hastalıklar, intiharlar, geçim sıkıntısı ve hayat pahalılığı toplumdaki ciddi bir bunalıma neden olmuştu. Dönemin şartlarına göre oldukça

han, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* Yılı: 9 Şubat 2011 S:17, Ankara 2011, s.95- 134.

¹³ Nitekim İngilizler 1 Kasım 1918'de, 7. maddeye dayanarak Türk Ordusu kumandanlarının direnmesine rağmen, Musul bölgesine girmeye kalkmışlardı... Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Gönüloböl- Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919- 1938)*, Ankara 1990, s.1-2.

¹⁴ Zekeriyâ Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII Temmuz 2002 S. 53, Ankara 2002, s.331; Ali Fuat Cebeşoy, Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin istifasının sebebinin kabinedeki İttihatçılar olduğunu söylemektedir. Talat, Enver ve Cemal Paşaların kaçtıkları duyulur duyulmaz kabinedeki İttihatçıların durumu zorlaştı... Ayrıntılı bilgi için bk. *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s.45-46.

¹⁵ Kabine 12 Ocak 1919'a kadar sürdü... Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele C. I Mutlakiyete Dönüş (1918- 1919)*, Ankara 1998, s.78.

¹⁶ Gönüloböl- Sar, *Atatürk*, s.1- 2; Mondros Mütarekesi'ni müteakip, İngilizler ve Fransızlar, çıkarlarına uygun bir şekilde Ortadoğu'yu paylaşmışlardı... Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları Atatürk Dönemi*, İstanbul 2006, s.119; Tunaya, mütareke dönemini içine alan 1918- 1922 yılları arasında, "Osmanlı" adını taşıyan bir devletin var olup olmadığının tartışılabileceğini ifade etmektedir... *Partiler II*, s.33; İstanbul'un işgalinin bazı çevrelere sevinçle karşılanmasının nedeni, İtilaf Devletleri Donanması ile birkaç Yunan gemisinin de gelmesi idi... Ayrıntılı bilgi için bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C. I*, Ankara 1977, s.55.

¹⁷ Türkmen, "İstanbul'un İşgali", s.344- 345; Meclisin feshine Mustafa Kemal Paşa'nın neden olduğunu ileri süren varsayımlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s.112- 115.

¹⁸ Tansel, *Mondros I*, s.71- 72.

¹⁹ Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Yozgat Mutasarrıfı iken Ermeni tehcirindeki uygulamalarından dolayı Nemrut Mustafa Divanı Harb-i Örfisi tarafından idama mahkûm edildi... Türkmen, "İstanbul'un İşgali", s.348- 349; Kemal Bey 10 Nisan'da idam edilmiştir... Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s.199- 200; Kemal Bey'in infazı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005, s.169- 171.

fazla sayıda olan İstanbul gazeteleri, memleketin bu durumunu ayrıntılı olarak yansıtmışlardır²⁰. Ancak 1908'de ilan edilen Meşrutiyet ile birlikte özgürleşen basın, bu dönemde tekrar kısıtlamaya tabi tutulmuştur. Bu dönemde uygulanan sansür, gazete sayısının ve niteliğinin 1908 öncesine inmesine neden oldu. Savaş başlarında başlayan bu sansür ile birlikte gazeteler, hükümetin propaganda açısından uygun gördüklerini yazmak ve ulusal çabaya katkıda bulunmak mecburiyetindeydi²¹.

Öte yandan, büyük bir baskı altında olan İstanbul gazeteleri, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele ile ilgili yazılar yazamamışlardır. Ancak Amasya protokolünün hazırlandığı 20- 22 Ekim 1919 sıralarında İstanbul basınında Anadolu olaylarına yer verilmiştir. Bu da İstanbul- Ankara arasındaki yumuşamadan kaynaklanmıştır²². Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlık savaşı açısından İstanbul basınının çok önemli olduğunu bilmekte, ancak bu davayı basın yoluyla dünyaya duyuramamanın sıkıntısını çekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, daha Erzurum Kongresi toplanmadan 10 Temmuz 1919'da, İstanbul Matbuat Cemiyeti'ne yolladığı telgrafla, vatan ve milletin tehlikede olması nedeniyle kamuoyunu aydınlatmak ve bilgi vermek durumunda olan basın heyetine durumu bildirip İstanbul gazetelerinin yardımını istemiştir. Aslında, İstanbul basınının bir kısmı, Mustafa Kemal ve Milli Hareketi desteklemek eğilimindeydi. Ancak, İstanbul'daki sansür ve baskı bunları engellemekteydi²³.

I. MÜTAREKE DÖNEMİNDE DIŞ SİYASET

A) Paris Barış Konferansı ve Türkiye Barışı Görüşmeleri

1918 yılının başlarında, savaşan tarafların barış istemeye başladıkları sırada ABD Başkanı Woodrow Wilson, yapılacak barışın temel ilkelerini belirtmek üzere bir açıklama yapmıştı. 8 Ocak 1918'de Kongreye sunduğu bu ilkeler tarihe "*Wilson İlkeleri*" veya "*Wilson'un 14 Noktası*" olarak geçmiştir²⁴.

1919 yılı Ocak ayında İtalyan ve İngiliz Delegasyonu Paris'te Amerikan Delegasyonu ile bir araya geldiler. 12 Ocak günü İngiliz, Fransız, ABD, İtalyan Delegasyon Başkanları ve Fransız Dışişleri Bakanlığı yöntem sorunlarının tartışıldığı

²⁰ 1919 yılında yayın hayatına giren veya önceden beri yayını sürdürülen günlük gazeteler şunlardır: "*Sabah, İstikâl, Alemdar, Yeni Gün, Tasvir-i Efkar, İkdâm, Âti (İleri), Vakit, Yeni Gazete, Akşam, Söz, Türkçe İstanbul, Zaman, Hadisât, Tercüman-ı Hakikat, Hukuk-ı Beşer, Memleket, İdrâk, Tarik, İlhâm, Peyam, Türk Dünyası, Akvam ve resmî gazete Takvim-i Vekâyî*". Nejdet Bilgi, "Millî Mücadele'nin Başlarında İstanbul Türk Basını", *Türk Yurdu*, Ekim 1997 C. 17 S. 122, Ankara 1997, s.65-67.

²¹ Orhan Koloğlu, *Aydınlanmanın Bunalım Yılı 1918*, İstanbul 2000, s.24-26; İstanbul'un işgalinden önce basın, padişahın baskısı altındaydı. Bu yüzden İstanbul gazetelerinin pek çok sayfası boş olarak yayınlanmıştır... Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919- 1921)*, Ankara 1989, s.10.

²² Özkaya, *Atatürk*, s.11.

²³ Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul gazetelerinden *Tasvir-i Efkar, İleri, Vakit, İlhâm, Türk Dünyası, Akşam, İstiklal* gazeteleri ile ilişkileri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Matbuat Cemiyeti ile haberleşmeleri için bk. Özkaya, *Atatürk*, s.35-38; Millî Mücadeleyi destekleyen gazetelerin başında, *İleri, Yeni Gün, Akşam* ve *Vakit* gelmekteydi. Öte yandan Millî Mücadele'ye bütün güçleriyle saldıranlar ise, *Peyam-ı Sabah, Alemdar* ve *Türkçe İstanbul'du*... Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul 2003, s.98; M. Nuri İnuçur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2002, s.337-344.

²⁴ Uçarol, *Siyasî Tarih*, s.508-509; Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barış Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919- 1929)*, İstanbul 1982, s.5; Wilson Prensipleri, Osmanlı Devleti'nde büyük bir güven meydana getirmişti. Bu nedenle Wilson Prensipleri Cemiyeti kuruldu. Öte yandan cemiyete karşı çıkanlar da oldu... Koloğlu, *Aydınlar*, s.179-180.

bir hazırlık toplantısı yapmışlardır. 18 Ocak 1919'da Fransız Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré barış konferansının ilk oturumunu Versailles'de açmıştır. Konferansa 27 devlet, 4 dominyon (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika) ve Hindistan katılmıştır. Konferansın amacı savaştan yenik çıkmış ülkelerle (Almanya, Osmanlı Devleti, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan) barış koşullarını saptamaktır. Ancak öteki devletlerle barış koşullarının tespit edilmesi çeşitli nedenlerle uzamış ve sadece Almanlarla ayrı bir barış yapılabilmektedir²⁵.

18 Ocak 1919 günü Versailles Sarayı'nda toplanan konferansın çalışmaları 7 Mayıs'a kadar sürdü. Bu süre içinde barış koşulları, yenik çıkan devletlerin katılmadığı oturumlarda hazırlandı²⁶. Paris Barış Konferansı çerçevesinde ele alınan barış faaliyetleri sürecinde, Almanya, Avusturya ve Bulgaristan meseleleri üzerinde çalışılmış ve bir çözüme ulaşılmıştı. Bütün bu meseleler arasında yalnız Türkiye Barışı sürekli ertelenmekteydi²⁷.

Lloyd George, Avam Kamarası'nda söylediği ve Fransız gazeteleri tarafından yayınlanan nutkunda, Türkiye Barışı'nda meydana gelen ertelemenin Amerika kararını beklemeden ileri geldiğini ve bu karardan sonra meselenin hal edileceğini beyan etmekteydi. Lloyd George, İngiltere'yi hiçbir meselenin Türkiye meselesi derecesinde alakadar etmediğini ifade etmiştir. Lloyd George'a göre, Britanya'nın geleceği Türkiye meselesinin halledilmesine bağlıdır²⁸.

Bununla birlikte mütarekenin imzalanması üzerinden yaklaşık bir sene geçmiş olmasına rağmen, henüz Türkiye barışı halledilememiştir. Bunun nedeni olarak da Türkiye'ye ait işlerin oldukça karışık olması gösterilmektedir. Bunları halletmek için her türlü komisyonlar²⁹ gelip gitmiş, incelemeler yapılmıştır. Ancak mesele sadece işlerin halledilmesi değil, aynı zamanda Batılıların siyasî menfaatlerinin uzlaştırılması meselesiydi. Bu yüzden Türkiye barışının halledilmesi zorlaşmıştır³⁰. Türkiye barışını engelleyen bir neden de Amerika'da Başkan Wilson'un, Mr. Luç tarafından mağlup edilmiş olmasıydı. Savaşın sonuna kadar en büyük simalardan biri şüphesiz Başkan Wilson'du. Ancak Wilson'un bu mağlubiyeti bütün dünya için bir hezimet olmuştu. Bu durum, dünya siyasetinde büyük bir boşluk meydana getirmişti³¹.

²⁵ Sarca, *Avrupa'da Barış*, s.45.

²⁶ Konferans ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sarca, *Avrupa'da Barış*, s.46-47.

²⁷ Hüseyin Ragıp, "Bazı Tahavvülat", *İfham*, no:56, 27 Eylül 1919, s.1.

²⁸ "Türk Sulhunun Tehiri Meselesi", *İfham*, no:25, 24 Ağustos 1919, s.1; Hüseyin Ragıp, Lloyd George'un bu beyanatının menfi olmakla beraber müspet bir yorumda da açık olduğunu ifade etmekteydi... "Konferansa Çağırılacağız", *İfham*, no:43, 14 Eylül 1919, s.1; Ahmet Ferit, Lloyd George'un bu sözlerinin, vakit kazanmak ve doğunun menfaatine değil de, Amerikalıların şark meselelerine müdahalelerini temenni mahiyetinde ise bunun beyhude olduğunu beyan etmekteydi... "Ne Zaman ve Nasıl?", *İfham*, no: 91, 1 Kasım 1919, s.1.

²⁹ Amerika Birleşik Hükümeti namına Türkiye'ye gelen anket komisyonları, Türkler hakkında çok iyi fikirlerle dönerek, bu fikirlerin yayınlanması için uğraşmışlardır... Hüseyin Ragıp, "Konferansa Çağırılacağız", *İfham*, no:43, 14 Eylül 1919, s.1.

³⁰ Ahmet Ferit, "Ne Zaman ve Nasıl?", *İfham*, no:91, 1 Kasım 1919, s.1.

³¹ Ahmet Ferit, "Sulh Uzaklaşıyor", *İfham*, no:133, 13 Aralık 1919, s.1; Amerika senatosunun 13 Kasım celsesi, siyaset âleminde büyük bir değişiklik meydana getirmişti. Amerika ayını Mösyo Luç tarafında teklif edilen ve Wilson ve yardımcılarının bir senedir inşa ettikleri binayı yıkan Amerika- Avrupa birliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen karar ortay çıktı. Karşı karşıya Avrupa ve Amerika. Bu vaziyet son günlerin en önemli hadisesi ve siyaset âleminde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu değişikliğin Türk hayatı ve geleceğini etkilememesi de mümkün değildi... Ahmet Ferit, "Siyaset-i Âlemde Tahavvül", *İfham*, no:109, 19 Kasım 1919, s.1.

Diğer taraftan, Aralık ayına gelindiğinde Sadrazam Ali Rıza Paşa, barışın çabuklaştırılması için konferanstan talepte bulundu. Lloyd George da Şark meselesinin hızlandırılması için Londra'da özel bir konferans toplamak istemekteydi. Barışın bir an önce yapılması bütün milletler için olduğu kadar Türkiye için de son derece önemliydi. Barışın ertelenmesi, Türkiye'nin ekonomisinin çöküşünü hızlandıracak, aksine çabuklaştırılması ise maliyenin rahatlamasına ve dış ticaretin gelişimine destek olacaktı. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasî şartlar açısından durum farklıydı. Türkiye'nin geleceği ile ilgili bir kesinlik sağlanamamıştı. Bu Lloyd George- Pişon müzakereleri neticesinde kararlaştırılan Londra prensiplerinde de açıkça görülmekteydi. Bu yüzden esas mesele barışın çabuklaştırılması değil, barışla ilgili gerekli değişiklikleri yapmaya çalışmaktı³².

Konferansta Türkiye ile ilgili ele alınan konuların başında ise İstanbul ve Boğazlar ile ilgili meseleler gelmekteydi. Savaş sonrasında Lloyd George, boğazların eskisi gibi Türklere bırakılmayacağını söylemişti: *"Boğazları, Almanların emrine boyun eğerek bize kapayan bir devletin eline terk edemeyiz..."*. Ocak ayına gelindiğinde ise Lloyd George'un düşüncesinde herhangi bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktaydı. Lloyd George; *"Boğazlar meselesini tetkik ettim. Gelecek konferansta ona ne şekil verirsek verelim, zan ediyorum ki, vereceğimiz şekil Osmanlı hâkimiyetinin İstanbul'da bekasıyla kabil-i telif olmayacak!"* demektedir³³.

Öte yandan Ocak ayı ortalarına doğru gelen haberler artık İstanbul'un kurtulduğunu teyit eder nitelikteydi. Bu vesile ile İstanbul'un Osmanlılığa ve İslamiyet'e sonsuz bağlarla bağlı olduğu anlaşılmıştı. İstanbul ile ilgili ortalığı ayağa kaldıran haberler ise Lloyd George'un sözlerinden kaynaklanmaktaydı. Ancak Akdeniz'de büyük menfaatleri olan müttefikler, meselenin hemen halledilmesindenense, geleceğe bırakılmasını daha faydalı bulmuşlar ve itiraz etmişlerdi. Bu müttefiklerden biri olan İtalya, Trablus ve Bingazi'ye hâkimdi ve buradaki İslam tebaasını darıltmak istememişti³⁴.

Boğazlar meselesine gelince, ne yazık ki bu konuda İstanbul meselesi kadar rahatlatıcı haberler gelmemişti. Bu meselenin halledilmesinin uluslar arası bir *"deniz kontrolü"* şeklinde olacağı gelen haberlerden anlaşılmaktaydı. Bu deniz idaresi de Cemiyet-i Akvam'ın yahut büyük devletlerin emrine tâbi olacaktı. Bu Türkiye

³² Ahmet Ferit, "Sulhun Tacili", *İfham*, no:126, 6 Aralık 1919, s.1.

³³ Ahmet Ferit, "İstanbul ve Boğazlar", *İfham*, no:155, 4 Ocak 1920, s.1, Bilge Criss, Boğazların serbestliği ve Padişahın İstanbul'dan uzaklaştırılması fikrinin temsilcilerinin Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, bu fikre karşı çıkanın ise Hindistan Genel Valisi Montagu olduğunu ifade etmektedir. Montagu, Padişah İstanbul'dan kovulduğu takdirde Hindistan'daki Müslümanların duygularının rencide olacağı inancındaydı... Ayrıntılı bilgi için bk. *İşgal Altında İstanbul 1918- 1923*, İstanbul 2000, s.22; Lord Curzon, Türklerin Avrupa'dan ve İstanbul'dan çıkarılmasını öneren bir muhtırayı 4 Ocak 1920'de İngiliz kabinesine sundu. Bu plan, özellikle Hindistan Nazırı Montagu tarafından kabul edilmemekeydi. Lloyd George ve Balfour'dan başka taraf tar bulamadığı için 6 Ocak 1920'de kabine tarafından reddedilmiştir... Ayrıntılı bilgi için bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C. III*, Ankara 1978, s.7- 8.

³⁴ Ahmet Ferit, "İstanbul Kurtuldu", *İfham*, no:162, 11 Ocak 1920, s.1; İstanbul'un kurtuluşunun Mister Balgour'un, Lord Curzon'un, Mister Montakü'nün müdahaleleri Lloyd George'un fikrini değiştirdiği rivayet edilmektedir... Ahmet Ferit, "Kızıl Elma", *İfham*, no:178, 27 Ocak 1920, s.1.

açısından son derece olumsuz bir durumdu. Ancak memleketin içinde bulunduğu vaziyet ortadaydı. Böyle bir ortamda ise İstanbul'un elde kalması tek teselliydi³⁵.

B) İtilaf Devletleriyle Olan İlişkiler

Mütareke dönemi barış sürecinde, mevcut şartlar dairesinde, Türkiye'nin siyaset açısından en kolay uyuşabileceği devlet İngiltere'ydi. Vaktiyle bu iki devlet arasında temas ve çarpışma noktaları vardı. Bunlar, El- Cezire, Basra, Hicaz, Mısır, Akabe ve Filistin'di. O dönemde iki devlet arasındaki çekişme çok doğal bir olaydı. Fakat son savaş, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte birçok çekişmeleri de ortadan kaldırmıştı. Sonuçta küçük bir Türkiye kalmıştı³⁶.

Nitekim İngiltere başvekili Lloyd George'un nutkunda da bu açıkça belirtilmekteydi. Lloyd George, Türkiye'ye karşı kazanılan zaferin ordularının gayreti olduğunu ve bu uğurda bir buçuk milyon asker kullandıklarını söylemekteydi. Lloyd George, dünyanın en zengin bir memleketini kurtardıktan sonra buradan ayrılamayacaklarını ve bunun siyasetlerinin icabı olduğunu vurgulamaktaydı. Bunun dışında Ermenistan'ı da tahliye ettiklerini söyleyen George, kendilerinin dünyanın "inzibat memuru" olamayacaklarını ve bu vazifeyi yerine getirecek başka devletlerin de olduğunu ifade etmekteydi³⁷. Lloyd George'un sözleri incelendiğinde, burada "zengin memleket" tabiri ile bahsedilen yerin El-Cezire bölgesi olduğu anlaşılmaktaydı. Öte yandan tahliyesinden bahsettiği kısmın Anadolu'ya yakın dağlık bir bölge olması ve Anadolu'nun da tahliye edilmiş bulunması da, İngiltere'nin Türkiye'de kalmayacağı fikrini teyit etmekteydi³⁸.

Öte yandan, Türkiye, Fransa ile olan ilişkilerini düzeltmek ve eski siyasete geri dönmek istemekteydi. Bu istek, hem siyasî hem de ticarî ilişkiler için gerekmekteydi. Dönemin siyasî ve iktisadî durumu iki milletin aynı safta olmasını gerektirmekteydi. Doğu pazarları, Fransız ürünleri için çok önemliydi³⁹. Türkiye asırlar boyu, Fransa- Rus ittifakına kadar Fransa'ya ticaret kapısı olmuştu⁴⁰.

İkinci bir faktör ise, siyasetti. Bu noktada Almanya'nın rolü önemliydi. Rus-Fransız yakınlaşmasını sağlayan şey Almanya'nın güçlenmesiydi. Fakat artık Almanya'nın küçülmesi ve Lehistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avrupa siyasetini 18. asırdaki şekline döndürmüştü. Bu yüzden Rus- Fransız dostluğunun devam

³⁵ Ahmet Ferit, "İstanbul Kurtuldu", *İfham*, no:162, 11 Ocak 1920, s.1.

³⁶ Ahmet Ferit, "Türkiye ve Britanya-ya Ekber", *İfham*, no:89, 30 Ekim 1919, s.1; Akşın, bu dönemde İngiltere ile olan ilişkileri düzeltmek adına birçok girişimlerin yapıldığını kaydetmektedir. Özellikle Damat Ferit Paşa kabinesi İngilizci yaklaşımları nedeniyle bunu kısmen başarmıştır... Ayrıntılı bilgi için bk. *İstanbul Hükümetleri I*, s.229- 230.

³⁷ Ahmet Ferit, "İngilizce Bir Nutuk", *İfham*, no:100, 10 Kasım 1919, s.1; Ahmet Ferit, Avrupa siyasi programının Lloyd George prensipleriyle hareket ettiğini söylemekte ve Türkiye'yi bekleyen şeyin Mister Lloyd George'un ifadelerinden anlaşılması gerektiğini sözlerine eklemekteydi... "Tehlikeli Oyun", *İfham*, no:112, 22 Kasım 1919, s.1; 3 Mart 1918'de Brest- Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilen Sovyetler, Azerbaycan ve Kafkasya'nın güneyinde bazı yerleri Türkiye'ye bıraktılar. Türk ordusu buraları işgal etti. Fakat Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türkler buralardan çekilince, Bakü ve Batum'a göz koyan İngilizler bu bölgeyi kontrol altına aldılar ve Ermenileri silahlandırdılar... Ayrıntılı bilgi için bk. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919- 1922*, Ankara 1988, s.170.

³⁸ Ahmet Ferit, "İngilizce Bir Nutuk", *İfham*, no:100, 10 Kasım 1919, s.1.

³⁹ Kısa bir süre sonra ticaretin Süleyman Abdülmecit devrindeki şeklini alacağı düşünülmekteydi... Ahmet Ferit, "Süleyman ve Fransuva", *İfham*, no:87, 28 Ekim 1919, s.1; Ahmet Ferit, "İyi ticaret, iyi dost yapar" Frenk atasözünü kullanmaktaydı... "Türkiye ve Fransa", *İfham*, no:166, 15 Ocak 1920, s.1.

⁴⁰ Ahmet Ferit, "Kızıl Elma", *İfham*, no:178, 27 Ocak 1920, s.1.

etmesi mümkün görülmemektedir. Böylece Türk- Fransız dostluğunun önü açılmış olmaktadır. Yeni dönemde kurulacak olan bu Türk- Fransız dostluğu ancak ileriye gören bir politika sayesinde gerçekleşebilirdi⁴¹.

İtalya'ya gelince; mütareke sonrası İtalya'nın Türkiye politikasının uygulanmasında en etkili kişilerin başında Kont Carlo Sforza gelmekteydi. Tarihe "Türk Dostu" geçen Kont Sforza, İstanbul'un 13 Kasım işgali esnasında görevlendirilmiş üst düzey bir görevliydi. Türkiye'yi taksim etme planına karşı çıkan Sforza, İtalya'nın Türkiye'nin bütününe endüstrisi için bir pazar gözüyle bakmasını söylemekteydi⁴². Osmanlı hükümetine müracaat eden Sforza, ticarî ilişkilerin tekrar başlamasını istemiştir. Bu teklif, Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve iki ülke arasında ticarî ilişkilerin yeniden başlatılmasına karar verilmiştir. Ekonomik ilişkilerin başlaması ile birlikte İstanbul'da İtalyan malları satılmaya başlanmıştır⁴³.

Ticarî ilişkiler açısından olumlu bir konuma gelen Türk- İtalyan ilişkileri konferansta aynı başarıyı yakalayamadı. Mütarekeden sonra İtalya her fırsatta, Anadolu'daki işgallerinin, diğer vilayetlerde meydana gelen yabancı işgallerine karşı alınmış geçici tedbirlerden ileri geldiğini beyan etmekte ve Adana, İzmir işgalleri son bulduğu zaman kendilerinin de Anadolu'yu memnuniyetle boşaltacakları hakkında sürekli teminata bulunmaktaydılar. İtalya'nın Anadolu işgalleri için bir sebep olarak gösterdiği rekabet ve denklik meseleleri, kısmen de İtalya yüzünden meydana gelmişti. Bu yüzden Yunanistan, Antalya'dan başlayarak içerilere doğru devam eden İtalyan işgalinin verdiği endişeden dolayı İzmir'i işgal etmişti⁴⁴.

Öte yandan, kısa bir süre sonra İtalya'nın Türkiye politikasında değişiklikler olmuştur. İtalya, İstanbul meselesinde Türkler lehinde hareket etmiş ve Anadolu'nun birliğini istediğini söylemişti. İtalya bu politikayı ticarî çıkarları için istemektedir⁴⁵. İngiltere ve Fransa siyasî ve iktisadî menfaatlerini düşünmüşler ve dünyanın dört köşesinde büyük sömürgeler edinmişlerdi. İtalya ise, iktisadî geleceğini daha çok Akdeniz'den beklemekteydi. Bundan başka geniş sömürgelerden mahrum olan İtalya için Anadolu vilayetleri mükemmel bir ihracat pazarı olabirdi⁴⁶.

⁴¹ Ahmet Ferit, "Süleyman ve Fransuva", *İfham*, no:87, 28 Ekim 1919, s.1; Ahmet Ferit, "Türkiye ve Fransa", *İfham*, no:166, 15 Ocak 1920, s.1.

⁴² Mevlüt Çelebi, *Milî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1999, s.31-33.

⁴³ İki devlet arasında ticarî ilişkiler başladıktan sonra İtalya, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esir askerlerini kurtarmak için girişimde bulunmuştur. Bu girişim Osmanlı Hükümeti'nce olumlu karşılanmıştır... Ayrıntılı bilgi için bk. Çelebi, *Türk-İtalyan*, s.34-35.

⁴⁴ Hüseyin Ragıp, "Venizelos-Titon", *İfham*, no:13, 4 Ağustos 1919, s.1; Hüseyin Ragıp, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin, savaş ve mütareke devrinin en acıyıp olayı olduğunu ifade etmekteydi. İzmir'in işgalinin Yunanistan için büyük zararı vardı. Çandarlı Körfezi civarına yerleşecek olan bir Yunan varlığı Türkler tarafından sürekli fiili protestolara maruz kalacaktı. Öte yandan bu gerçeği eski tecrübeli Yunan siyasetçileri de görmüşler ve İzmir'in işgali sırasında Venizelos'a ifraz etmişlerdi... "Dünkü Miting Münasebetiyle", *İfham*, no:70, 11 Ekim 1919, s.1; Ahmet Ferit de "Güzel İzmir" başlıklı makalesinde bu düşünceleri tekrarlamakta ve Venizelos'un meclise, sol tarafı Rusların, sağ tarafı da İtalyanların alacağını söyleyerek, onlara dayanılarak hareket edileceğini ileri sürdüğünü ifade etmekteydi... *İfham*, no:95, 5 Kasım 1919, s.1; İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgali kararı, büyük bir gizlilik ile yürürlüğe kondu... Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s.265.

⁴⁵ Hüseyin Ragıp, "Yeni Roma", *İfham*, no:168, 17 Ocak 1920, s.1; Ahmet Ferit, "Kavur'dan Nitti'ye", *İfham*, no:194, 25 Şubat 1920, s.1.

⁴⁶ Hüseyin Ragıp, kuzeyden güneye doğru inildikçe üç devletin politikalarının derece derece Türk lehine döndüğünü ifade etmekteydi... "Londra Mülakatı", *İfham*, no:185, 15 Şubat 1920, s.1.

II. MÜTAREKE DÖNEMİNDE İÇ SİYASET

A) 1919 Genel Seçimleri ve Meclisin Toplanması

Damat Ferit Paşa'nın 21 Temmuz'da kurduğu üçüncü hükümet göreve başlar başlamaz, vekillerin büyük çoğunluğunun seçim istediği anlaşılmıştı. Seçim isteğinin nedeni ise, Sivas'ta bir millî kongre yapılacağına ortaya çıkmasıydı. Amaç bu kongrenin önemini gölgelemektir. 27 Temmuz günü Meclis-i Vükela'da Adil Bey konuyu açmış ve derhal seçimlere gidilmesi için vilayetlere telgraflar çekilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷. Nitekim hükümet, 28 Temmuz tarihinde seçimlere başlanılmasını bütün vilayetlere duyurdu⁴⁸.

Ancak seçim, 93 tarihli kararnameye uyarak yapılacaktı. Oysa İkinci Ferit Paşa kabinesi, seçimler konusundaki ilk kararını verdiği zaman 93 tarihli kararnamenin tadilini bir komisyona vermişti. Uzman komisyon kararnamayı incelemiş ve bir layiha hazırlamıştı. Daha sonra bu tadil layihası o zaman Vekiller Meclisi'ne verilmişti⁴⁹. Ancak hükümet, bu layihaya göre değil de eski kararnameye göre seçimleri yapacağını ilan etmişti. Bu durum olumsuz olarak değerlendirilmekteydi⁵⁰. Çünkü komisyonun hazırladığı tadil layihasının seçimleri hem çok süratli neticelendireceği hem de millî menfaatlere uygun olarak gerçekleştireceği düşünülmekteydi. Hükümet ise 93 kararnamesini uygulamakla bu faydaları göz ardı etmekte ve aynı zamanda milletvekillerinin toplanmasını üç dört aylık bir zamana ertelemiş olmaktadır. Bu meclisin süratle toplanmasından beklenen faydaların sağlanmasına engel olacak bir durumdur. Çünkü Türkiye barışı ile ilgili süreç ilerlemekteydi⁵¹.

Bu olumsuz durum ancak Ekim ayında yapılan hükümet değişikliği sayesinde düzeltilebildi. Ali Rıza Paşa tarafından kurulan yeni hükümet⁵², daha iktidara geldiği ilk gün, seçimlerin süratle yapılmasını istemiş ve bu husustaki iyi niyetini göstermişti. Böylece bundan iki ay önceki hükümetin seçimlerin yapılması için aldığı kararın kamuoyunu avutmak için ortaya atılmış bir olay olduğu anlaşılmıştır⁵³.

Seçimler süresince tartışma konusu olmuş önemli bir mesele de seçimlerin serbestliği üzerineydi. Bu iddiayı ortaya atanların başında ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası gelmekteydi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, genel merkezinde düzenlediği ve taşra şubelerinden davet edilen delegeleriyle yaptığı toplantıda seçimlerle ilgili

47 Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s.442- 443.

48 Hüseyin Ragıp, "Böyle Değil", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

49 Hüseyin Ragıp, "Böyle Değil", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

50 "İntihabat Başlıyor", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

51 Hüseyin Ragıp, Amerika ayarının bir aya kadar Türkiye hakkındaki kararını vereceğini söylemekteydi... "Böyle Değil", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

52 2 Ekim 1919 Padişah Vahdettin, bir Hatt-ı Hümayun'la bu hükümet onaylamakta ve seçimlerin bir an önce yapıp meclisin toplanmasını arzu ettiğini söylemekteydi... "Hatt-ı Hümayun", *İfham*, no:62, 3 Ekim 1919, s.1; Ali Rıza Paşa Hükümeti, 2 Ekim 1919- 8 Mart 1920 tarihleri arasında iktidarda kalmıştır... T unaya, *Partiler II*, s.61.

53 Üç Yıldız, eski hükümeti eleştirerek, hükümet bu şekilde davranmasaydı, Sivas ile Erzurum ve diğer vatan bölgelerinde yapılan kongrelere ihtiyaç kalmayacağını ifade etmekteydi... "İntihabat Karşısında", *İfham*, no:64, 5 Ekim 1919, s.1; Hüseyin Ragıp, "Laf-ta Değil İşte Hamiyet", *İfham*, no:71, 12 Ekim 1919, s.1.

birtakım kararlar aldı. Bu kararlara göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Anadolu seçimlerine, hükümet tarafından denetlemek üzere müfettişler gönderildiği takdirde katılacaktı⁵⁴. Fırka buna gerekçe olarak Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu göstermekteydi. Hürriyet ve İtilaf'a göre Anadolu'daki millî hareket, seçimlerin serbest bir şekilde yapılmasına imkân tanımamaktaydı⁵⁵.

Bir ülkede seçimlerin tamamen serbest olarak yapılması için halkın siyasî hürriyete tamamen sahip ve meşrutiyet şartlarını idrak etmiş olması gerekmektedir. Türkiye'de ise seçimler esnasında tesir ve nüfuzun etkili olmamasının imkânı yoktu. Ancak bu dönemin seçimleri daha önceliklerden tesir ve nüfuz bakımından çok daha temiz bir seçim olacaktı. Çünkü daha önceki seçimler, İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tesirleri altında yapılmıştı⁵⁶.

Seçim süreci boyunca Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ikinci bir iddiayı daha ortaya atmıştı. Bu iddiaya göre milletvekilleri seçilse bile meclis toplanmayacak, toplanamayacak, hatta toplansa bile dağıtılacaktı. Oysa bu da haince atılan bir iftiradan başka bir şey değildi⁵⁷. Gerçekten yedi ay boyunca hükümeti elinde bulundurmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, her fırsatta seçimleri karalamaya çalışmıştı. Bu dönemde de meclisin toplanmasını engellemeye çalışmaktaydı. Muhalefetin bu yaklaşımı esnasında şahsî menfaatlere dayanmaktaydı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, artık tamamen bir hıyanet aleti olmuştu⁵⁸.

Türkiye'deki sorunların çözümü için sadece meclisin toplanması yeterli değildi. Meclis toplandıktan sonra yapılacak ilk iş, milletvekillerinin birbirleriyle temas ederek meclis partilerini oluşturmaya çalışmaları olmalıydı. Ancak bunun için meclisin bir an önce toplanması gerekmektedir⁵⁹. Diğer taraftan, elliyi aşkın olarak Fındıklı Sarayı'nda toplanan milletvekilleri, ilk temaslarında aralarında siyasî bir birlik kurmaya karar vermişlerdi. Bu ittifak "millî ittifak" olarak adlandırılmaktaydı⁶⁰.

Öte yandan mecliste ikinci bir grubun daha oluşturulduğu haberi ortaya çıktı. Bu grup muhalefetin meydana getirmeye çalıştığı bir ittifaktı. Buna taraftarları "İtilaf ve Hürriyet Bloku" adını vermişlerdi. Böylece daha meclis toplanmadan karşı karşıya iki topluluk oluşmaya başlamıştı⁶¹. İttifak-ı Millî adı verilen grubun gayesi vatan müdafaası olacaktı. Bu grup, devletin toprak bütünlüğünü isteyecek, milletin birliğini talep edecek, saltanatın kurtuluşunun muhafazasını, hilafet hukukunun bekasını takip edecek ve iktisadi bağımsızlığın teminine çalışacaktı⁶². Ayrıca

54 "İntihabat Etrafında", *İfham*, no:71, 12 Ekim 1919, s.1. Bilge Criss, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Osmanlı döneminin son seçimleri olan 1919 seçimlerini boykot ettiği için hiçbir zaman Parlamento'da temsil edilmediğini kaydetmektedir. *İşgal*, s.21.

55 Ahmet Ferit, "İntihabat 2", *İfham*, no:84, 25 Ekim 1919, s.1.

56 Ahmet Ferit, "İntihabat 2", *İfham*, no:84, 25 Ekim 1919, s.1.

57 Ahmet Ferit, "Meclis-i Mebusan'a Doğru!", *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.1; Ahmet Ferit, "Meclis Düşmanlığı, Vatan Düşmanlığı", *İfham*, no:146, 26 Aralık 1919, s.1.

58 Ahmet Ferit, "Meclis Düşmanlığı, Vatan Düşmanlığı", *İfham*, no:146, 26 Aralık 1919, s.1.

59 Ahmet Ferit, "İş Başına Efendiler!", *İfham*, no:141, 21 Aralık 1919, s.1.

60 Ahmet Ferit, "İttifak-ı Millî", *İfham*, no:148, 28 Aralık 1919, s.1.

61 Ahmet Ferit, "İki Blok", *İfham*, no:151, 31 Aralık 1919, s.1.

62 Ahmet Ferit, "İki Blok", *İfham*, no:151, 31 Aralık 1919, s.1.

meclisin iyi çalışması ve hükümetin denetlenmesi için böyle bir grubun varlığına ihtiyaç vardı⁶³.

Muhalefet grubunun amacına gelince, muhalif basınının yayınlarından anlaşıl-
dığına göre bu grup öncelikle bir taarruz grubu olacaktı. İddialarına göre bu taar-
ruz, İttihat ve Terakki'ye karşı idi. İttihat ve Terakki'nin harap olmuş teşkilatına
bakılacak olursa, böyle bir siyasî partiyi hedef olarak seçmek çok saçma görün-
mekteydi. Ancak onlar için İttihat ve Terakki eski harap olmuş bir idare değildi.
Onlar için İttihatçı demek, İtilaf ve Hürriyetçilerin keyfine uymayan herkes de-
mekti⁶⁴. Esasında kurulduğundan beri hep muhalefet olan bu parti, bir fitne oca-
ğıydı. Çünkü milletin istiklal ve istikbalini değil, devletin hüsrânını, esaretini ve
sefaletini istemektedirler. Bütün amaçları ise kendi menfaatleriydi⁶⁵.

Diğer taraftan, uzun zamandır beklenen meclis, 12 Ocak 1920 tarihinde Fın-
dıklı Sarayı'nda toplandı. Padişah Vahdettin, rahatsızlığından dolayı⁶⁶ meclisin
toplantısında bulunamamıştı. Meclisin toplanmaması için bu zamana kadar
özellikle Hürriyet ve İtilaf cephesi çok mücadele etmişti⁶⁷. Meclise karşı yapılan bu
düşmanlığın bundan sonra da devam edeceği düşünülmekteydi⁶⁸.

B) Anadolu'da Millî Hareket'in Doğuşu ve İstanbul İle İlişkiler

Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul, İtilaf Devletleri'nin askerleri
tarafından işgal edilmişti. İstanbul'da yayımlanan Türk'e düşman gazeteler, bunu
fırsat bilerek her türlü tahrikleri yapmışlardı. Bunlar, Osmanlı Devleti'ne son veri-
leceğini, Anadolu'nun doğusunun Ermenistan'a, batısının ise Yunanistan'a katıla-
cağını söylemekteydiler. Avrupa basınının yayınları da bunlardan hafif değildi⁶⁹.

Anadolu'da millî direnişi başlatan en önemli etkenlerden biri Ermeni yurdu
meselesiydi. Yüzyıllarca Türklerle bir arada yaşayan Ermeniler, daha Türkiye
savaşa girmeden önce, Rus Çarı'nın kendilerine yaptığı çağrıyı kabul etmiş ve
düşman saflarına geçmişlerdi. Bununla birlikte yurt dışında giriştikleri propagan-

⁶³ Ahmet Ferit, "Millî Blok", *İfham*, no:167, 16 Ocak 1920, s.1.

⁶⁴ Ahmet Ferit, Hürriyet ve İtilaf'ın zamanında tahrip gagesi etrafında toplandığını ve üyelerinin bazı siyaset cambazlarından başka kozmopolitler, Arnavut milliyetçileri, Hıristiyan unsurlardan oluştuğunu ifade etmekteydi. Ancak artık bunlardan çoğu kalmamıştı. Hıristiyanlar siyasete iştirak etmemekteydiler. Arap ve Arnavutlardan ülke içinde kalanlar samimi vatansever oldukları ayrımlar da Osmanlı vatanperverliğinin en hararetili savunucularıydı... "İki Blok", *İfham*, no:151, 31 Aralık 1919, s.1.

⁶⁵ Ahmet Ferit, Avrupa'da da zamanında böyle fitne ocaklarının olduğunu, ancak daha sonra millet cehaleti bırakıp gözünü açınca bunları yok ettiklerini söylemekteydi. Ahmet Ferit'e göre, bizde halk hala cahil olduğu ve siyaset ile işgal etmediği için bunlar orta-
lıkta gezmekteydi... "Muhalefet Değil Fitnekarlık", *İfham*, no:154, 3 Ocak 1920, s.1.

⁶⁶ Hüseyin Kazım Kadri, Padişah Vahdettin'in hastalık bahanesiyle gelmediğini kaydetmektedir... **Meşrutiyetten Cumhuriyet Haberalanm**, Haz. İsmail Kara, İstanbul 2000, s.163.

⁶⁷ Ahmet Ferit, padişahın bulunmamasından dolayı duyduğu üzüntüyü belirtmekteydi... "Veni, Vidi, Vici", (İstedim, Toplandım, Çalışıyorum), *İfham*, no:164, 13 Ocak 1920, s.1; Bu meclis, çalışmalarını boyunca, sürekli olarak ülkenin her yerinde kök salmış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk şubelerinin baskısı altında kalmıştır... Tunaya, **Partiler II**, s.40.

⁶⁸ Ahmet Ferit, meclise karşı yapılan bu düşmanlığı dört safhaya ayırmaktaydı. Birinci safha, eski meclisin feshini takip eden tembel-
lik dönemiydi. Oysa meclisin feshedildikten sonra, diğerinin hemen toplanması hem Kanuni Esasi hem de millî menfaatler gerek-
lerindendi. Bu, Tefvîk Paşa kabinelerine ait devreydi. İkinci safha, Ferit kabineleri ile başlamaktaydı. Ferit Paşa'nın birinci kabinesi
süresince partinin düzenlenmesi ile geçmişti. İkinci kabine meclis taraftarlarıyla aleyhtarlığının mücadeleleri ile geçti. Üçüncü kabine
meclise ve millete karşı daha da güçlü bir mücadeleye kalkıştı. Sonu ise perişanlıktı. Meclis düşmanlığında üçüncü safha
ise, entrika ve fesat devresi olarak adlandırılan seçim dönemiydi. Dördüncü safhaya gelince, o da meclisin toplanmasıyla başla-
maktaydı. Çünkü meclis düşmanları bundan sonra da faaliyetlerine devam edeceklerdi... "Veni, Vidi, Vici", *İfham*, no:164, 13
Ocak 1920, s.1.

⁶⁹ "Anadolu Harekâtı Milliyesi Etrafında", *İfham*, no:65, 6 Ekim 1919, s.1.

da ile dünyayı ayağa kaldırmışlar ve asırlardır sadık oldukları müddetçe hürmet ve itibar gördükleri bu vatandan ayrılmak istemişlerdi. Ancak mesele, Ermenilerin yalnız vatandan ayrılmaları değil, aynı zamanda vatan topraklarından bir kısmını alıp götürmek istemelerinden kaynaklamaktaydı⁷⁰.

Öte yandan Anadolu Hareketi'nin en önemli sebebi işgallerdi. Bunların başında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali gelmekteydi. Bu durum bütün Anadolu'da büyük bir etki meydana getirdi. Yunanlıların yaptıkları zulüm ve vahşet karşısında Türk, şeref ve namusunu kurtarmak zorundaydı. Özellikle Batı Anadolu'da başlayan bu hareket İzmir'i kurtarmak amacını taşımaktaydı⁷¹.

Millî Hareket, her şeyden önce Türklerin yaşadığı toprakların sadece Türklerle ait olduğunu kabul ettirmek amacındaydı. İkinci olarak, Türk bağımsızlığının hiçbir şekilde zarara uğramamasını kendine ilke edinmişti. Millî Hareket'in son amacı ise, millî sınırlar içinde Türk birliğinin sağlanması ve bunun hiçbir şekilde ihlaline müsaade etmemektir⁷².

İstanbul ve Anadolu kamuoyu tarafından Avrupa'da başarılı olamayacağı anlaşılan Damat Ferit Paşa hükümeti, Anadolu'ya karşı da kayıtsız kalmıştı. Bu hükümet, memleketin düştüğü felaketin hakikî sebeplerini görememekteydi. Erzurum'da gerçekleştirilen millî kongre sadece vatan müdafaası hakkında karar vermişken; Sivas Kongresi, artık Ferit Paşa hükümetinin yalnız vatan müdafaası için faydasız değil, aynı zamanda zararlı olacağına karar vermişti⁷³. Çünkü Ferit Paşa, Anadolu'da millî duygularla meydana gelmiş olan millî hareketi "ittihatçılık" ile suçlamaktaydı. Hâlbuki bu hareket, vatanın birliğini ve kurtuluşunu muhafaza endişesinden meydana gelmiş mukaddes bir hareketten başka bir şey değildi⁷⁴. Memleketi bilen, vatanın menfaatinden başka bir şey gözetmeyen herkesin fark ettiği bu gerçeği yalnız Ferit Paşa görememekteydi. Esasında Anadolu Harekâtı, hükümetin millî menfaatleri takdir edememesinin bir neticesiydi⁷⁵.

Damat Ferit Paşa'nın millî emellere önem vermeden devleti idareye kalkışması ve hareketlerinin yanlışlığını söyleyenleri dinlememesinin yanı sıra bir de onları

⁷⁰ Hüseyin Ragıp, "Yine Ermeni Meselesi", *İfham*, no:11, 2 Ağustos 1919, s.1.

⁷¹ Karesi ve Saruhan livaları millî hareket merkez heyeti üyelerinden Vasıf Bey ile mülakat... "Harekât-ı Millîye'nin Maksudı ve Teşkilatı Hakkında", *İfham*, no:67, 8 Ekim 1919, s.1; Ahmet Ferit, "Güzel İzmir" başlıklı makalesinde, İzmir'de yüz elli bin Ruma karşılık sekiz yüz bin Türk'ün yaşadığını ifade etmekteydi. Arazi ve emlak gelince bunu ancak yüzde ikisi Rumların, yüzde doksan sekizi ise Türklerin. Yunanlılar bu bölgelere on beş asır önce muhacir göndemişler, ticaret yerleri tesis etmişler. Zaten Yunanlılar bütün sahil bölgelerine böyle muhacir göndermişlerdi. Bütün Karadeniz ve Akdeniz sahilleri serpilmiş Yunanlılarla doluydu. Platon'un dediği gibi esasen Rum demek "deniz kenarına yığılmış kurbağalar" demektir... *İfham*, no:95, 5 Kasım 1919, s.1; Veyssi Akin, Millî Mücadele'nin doğuşunda İzmir'in işgalinin ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır... "Millî Mücadele Fikrinin Doğuşu", *Türk Yurdu*, Ekim 1997 C. 17 S. 122, Ankara 1997, s.9; Ali Fuat Cebesoy, İzmir'in işgalinden sadece galip devletlerin sorumlu olmadığını, aynı zamanda Padişah ve Ferit Paşa hükümetlerinin de suçlu olduklarını kaydetmektedir... Ayrıntılı bilgi için bk. *Hatıralar*, s.76.

⁷² Hüseyin Ragıp, "Vahdet-i Mukaddese ve Düsturu", *İfham*, no:63, 4 Ekim 1919, s.1.

⁷³ "Anadolu Harekât-ı Millîyesi Etrafında", *İfham*, no:65, 6 Ekim 1919, s.1.

⁷⁴ Hüseyin Ragıp, "Vahdet-i Mukaddese ve Düsturu", *İfham*, no:63, 4 Ekim 1919, s.1.

⁷⁵ Hüseyin Ragıp, Ferit Paşa Hükümeti'nin özellikle seçimler konusunda bu hatayı yaptığını ifade etmekteydi. Oysa bütün umuflar seçimler vasıtasıyla toplanacak millî bir meclise bağlanmıştı... "Kuwetli Kabine", *İfham*, no:64, 5 Ekim 1919, s.1; Veyssi Akin, Anadolu'da Millî Mücadele'nin ortaya çıkmasında etken olanlardan birisinin mütareke döneminde devletin resmi yönetimini elinde bulunduran Hüriyet ve İtilafçılar olduğunu kaydetmektedir... Ayrıntılı bilgi için bk. "Millî Mücadele", s.10.

susturmaya çalışması onun sonunu getirmişti⁷⁶. Ferit Paşa'nın istifasıyla millî kuruluşun temininin önündeki bir engel kaldırılmış oldu. Eski hükümet, Padişah Vahdettin'in beyannamelerinde bahsettiği "*teşebbüsât-ı mukavele-i siyasiye*"nin icrasına engel teşkil etmekteydi. İç ve dış siyasette başarılı olamayan Ferit Paşa'nın devrilmesiyle, Türk siyasetinde yeni bir dönem başlamış olmaktadır⁷⁷.

Ali Rıza Paşa tarafından kurulan yeni hükümetin ise, milletin samimî duygularından meydana gelmiş olan Anadolu Harekâtı'nı takdir ederek ona göre bir politika izlemesi beklenmekteydi. Kabine, aylardan beri vatan endişesi içinde çarpınan millî kitlenin heyecanını idare etmek mecburiyetindeydi. Aksi halde vatan için zararlı neticeler meydana gelebilirdi. Sadrazam Paşa, kabineyi iktidarlarıyla memlekette müstesna bir yere sahip kişilerle de takviye edecek olursa, vatanın içinde olduğu vaziyete hâkim olabilirdi. Eski sadrazamlardan Tevfik ve İzzet Paşaların kabineye çağırılması teşebbüsü ise, bu durumun Paşa tarafından anlaşılmış olduğunu göstermekteydi⁷⁸.

Öte yandan, bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, millete bir beyanname⁷⁹ yazmıştır. Bu beyanname, kurtuluş gayesi etrafında birlik, Ferit Paşa'nın hükümetten düşürülmesi, millî emeller üzerinde yeni hükümetle olan anlaşmadan bahsedilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa bu beyannameinde, Ferit Paşa Hükümeti'nin yıkılıp, yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla devletin genel birliğinin tamamlanmış olduğunu ifade etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa ayrıca yeni hükümetin icraatlarına ve vazifelerine karşı kimsenin müdahalesine izin verilmeyeceğini de söylemekteydi. Bütün bu sözler, Millî Hareket ile Ali Rıza Paşa Hükümeti arasında iyi ilişkiler kurulmuş olduğunu göstermekteydi⁸⁰.

Mütareke döneminde Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasına kadar gelip geçen bütün hükümetler, memlekette meydana gelen inkılâp değişikliğini anlayamamışlardı. Bu inkılâp milliyetçilik yönündeydi. Ancak yeni hükümet bunun bilinciyle iktidara geçmiştir. Hükümet için iki nokta önemliydi. Birincisi, memlekette meydana gelen hareketin heyecanını kontrol ederek onun faydalı bir yol takip etmesini sağlamak; ikincisi ise, istenilen barış elde edildikten sonra memleketin eski haline dönmesini sağlamaya çalışmaktı. Türkiye'nin en zor anında mesuliyeti yüklenen, olayların sebeplerini gören ve ona göre çare arayan böyle bir hükümetin başarıyı yakalayacağı düşünülmekteydi⁸¹.

⁷⁶ Hüseyin Ragıp, "Vahdeti Mukaddese ve Düsturu", *İfham*, no:63, 4 Ekim 1919, s.1.

⁷⁷ Hüseyin Ragıp, "İstihlas-ı Milliyi Temin için", *İfham*, no:65, 6 Ekim 1919, s.1; Ali Galip Olayı ile başlayan mücadele Anadolu'nun başarısı ile Eylül ayı sonunda nihayet bulmuş olmaktadır. 30 Eylül gecesi Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti... Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali C. I.*, İstanbul 2000, s.315.

⁷⁸ Hüseyin Ragıp, "Kuwetli Kabine", *İfham*, no:64, 5 Ekim 1919, s.1; Hüseyin Ragıp, "Vahdeti Mukaddese ve Düsturu", *İfham*, no:63, 4 Ekim 1919, s.1.

⁷⁹ Millete Beyanname için bk. Güner- Kabataş, *Beyannameler*, s.7- 8.

⁸⁰ Beyannamenin orijinal metni için bk. "Millete Beyanname", *İfham*, no:68, 9 Ekim 1919, s.1; Beyannamenin ilk ikisi Anadolu milli birliğine dayanmaktaydı. Hüseyin Ragıp'a göre, bu birliğin temel vatanı Aydın vilayeti idi. İzmirsiz bir Türkiye, Türkiye olamazdı. İzmir Anadolu'nun emniyet kasisi ve İstanbul'un bekçisiydi. Beyannamenin yayınlanmasından bir gün sonra Sultan Ahmet Camiinde toplanan Türk ve Müslümanlar, İzmir'in işgalini protesto etmişlerdi... "Dünkü Miting Münasebetiyle", *İfham*, no:70, 11 Ekim 1919, s.1.

⁸¹ Mehmet Emin, "Nüfuz-ı Nazar", *İfham*, no:192, 23 Şubat 1920, s.1.

Mütareke dönemi, Türk Milleti'nin içinde bulunduğu en zor dönemlerden biriydi. Bu dönemde ülkenin ihtiyacı, bir hükümet birliğiydi. Amaçta birlik, yönetmede birlik ve faaliyette birlik teşebbüste başarı için en lüzumlu bir şarttı. Yeni hükümet bu esasın gerekliliğini hissetmiş bulunmaktaydı. Bu yolda atılmış bir adım, Bahriye Nazırın Salih Paşa'nın Milli Hareket reisleriyle yaptığı Amasya görüşmeleriydi⁸².

III. MÜTAREKE DÖNEMİNDE İKTİSADÎ HAYAT

A) İktisadî Buhranlar

Savaşın son bulması ve mütarekenin ilan edilmesinden sonra hazırlıksız ve teşkilatsız yeni bir hayata girilmişti. Bu değişiklik baştanbaşa bütün iktisadî hayatı sarsmıştı. Savaş dönemine göre fiyatların daha uygun bir hale gelmesine rağmen, geçim zorluğundan herkes şikâyet etmekteydi. Mütarekeden beri birçok malların gelmesiyle fiyatlarda özel bir düşme olmuştu; fakat geçim düzelememişti⁸³. Geçim derdinin en sıkıntılı devresi şüphesiz savaş yıllarıydı. Ancak geçim zorluğu yalnız işgal altında kalmaktan ileri gelmemekteydi. Piyasada stokun azalması, ziraî, sınaî ve ihraç faaliyetlerinin durgunluğu, hammadde kıtlığı, nakil vasıtalarının azlığı gibi pek çok sebebi bulunmaktaydı. Bu sebepler savaşın sonra devam ettiği gibi vaziyet daha da kötüye gitmekteydi⁸⁴.

Bütün dünyayı sefaletle sürükleyen geçim buhranının en önemli nedenlerinden biri de işsizlikti. Gerçekten savaşın sonunda yalnız Türkiye'de değil tüm dünyada yüz binlerce kadın, erkek işsiz kalmıştı⁸⁵. İşsizliğin en önemli sebebi, ham maddelerin kıtlığıydı. Özellikle Avrupa'da pek çok fabrika işleyecek ham madde bulamadığı için, vaktiyle onların başında çalışan binlerce adamı da evlerinin bir köşesinde sıkıntılı, üretimsiz bir hayat geçirmeye mecbur etti⁸⁶. Türkiye'de de savaş zamanında uyanmış bir sanayi hayatı vardı. Birtakım fabrikalar ve değirmen-

⁸² Ahmet Ferit, Salih Paşa'nın bu görüşmelerde başarılı olmasını temenni etmekteydi... "Vahdet-i Hükümet", *İfham*, no:78, 19 Ekim 1919, s.1; Bahriye Nazırın, Salih Paşa'nın Anadolu'da "teftiş" gezisine çıkma görüntüsüyle, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla buluşması seçim ve meclis sorunları üzerinde anlaşma ile sonuçlanmıştır. Anlaşmalar "Amasya Protokolleri" olarak hazırlanmış ve imzalanmıştır... Tunaya, *Partiler II*, s.39; Cemal Paşa, 9 Ekim günü bir telgrafla, Heyet-i Temsilîye ile görüşmelerde bulunmak üzere Bahriye Nazırın Salih Paşa'nın gönderilmesinin uygun görüldüğünü bildirdi. Paşa rahatsız olduğu için görüşme yerinin yakın olması istendi. Ertesi gün verilen cevapta, Amasya'da toplanılması önerildi. Heyet-i Temsilîye'den M. Kemal, Rauf ve Bekir Sami gelecektî... Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele C. II Son Mesrutîyet(1919- 1920)*, Ankara 1998, s.38; Görüşmelere 20 Ekim'de başlandı. Amasya buluşmasında Anadolu İhtilali resmen tanınmış olmaktadır... Ayrıntılı bilgi için bk. Selek, *İhtilal I*, s.324- 325; Amasya görüşmelerinde alınan kararlar için bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kardar C. II*, Ankara 1978, s.146.

⁸³ Ahmet Hamdi, "Maişet Güçlüğü'nün Hakikî Sebepleri", *İfham*, no:18, 9 Ağustos 1919, s.2; Hüseyin Ragıp, "Uçurum Önünde", *İfham*, no:42, 13 Eylül 1919, s.1.

⁸⁴ Ahmet Ferit, "İşe Buhranı", *İfham*, no:118, 28 Kasım 1919, s.1; Ahmet Ferit, "İşe-i Umumiye Nezareti" başlıklı makalesinde buhranın kaynaklarını altı madde de açıklamaktaydı: 1. Yeterli miktarda insan semayesinin mevcudu. 2. Yeterli miktarda maddi semayenin kıtlığı. 3. Genel in kâfi derecede çalışmaları. 4. Özellikle hariçten tedariki zaruri olan mallar. 5. Nakliye vasıtalarının kıtlığından dolayı eşyanın dağıtılmasının mümkün olmaması. 6. Bundan dolayı eşyanın tüccar tarafından saklanan ihtikâra alet edilmesi... *İfham*, no:119, 29 Kasım 1919, s.1.

⁸⁵ Ahmet Hamdi, "Yeni Hayat-ı İktisadiye Arifesinde", *İfham*, no:61, 2 Ekim 1919, s.2.

⁸⁶ Avusturya'daki çuha fabrikaları örnek gösterilmekteydi... "İşsizlik Meselesi", *İfham*, no:32, 31 Ağustos 1919, s.1.

ler tesis edilmişti. Başiboş bırakılmış olan bu müesseseler artık işleyecek mal bulamamaktaydılar⁸⁷.

İşsizlik ve geçimsizlik buhranı herkes gibi emlak sahiplerini de etkilemişti. Memlekette zaten “*emlak sahibi*” olmak itibarıyla kuvvetli bir kapitalist sınıf mevcut değildi. Ev sahibi olanlar burjuva kısmını teşkil eden sınırlı kazançlı kimselerdi. Bunlar hayat zorluklarına maruz kalmaktan başka, İstanbul’un yarından fazlasını tahrip etmiş olan yangınların zararlarıyla da bütçe dengelerini büsbütün kaybetmişlerdi. İşte bu emlak sahipleri, çoğunlukla geçim sıkıntılarını hafifletmek için her köşesinde aile hatıraları saklanmış olan evlerini satmaktaydılar. Mütarekeden beri bu suretle satılmış emlak özellikle yabancıların eline geçmekteydi. Bu durum ülkedeki millî hâkimiyeti azaltmaktaydı⁸⁸.

Gerçekten geçim derdinin çok yoğun olduğu bu dönemde en önemli mesele fiyatların yüksekliği meselesiydi. Özellikle, İstanbul’da, Aydın’da ve Anadolu’nun diğer köşelerinde yaşayan memurlar ve emeklilerin aldıkları maaşlar, fiyatların yüksekliği karşısında yok denecek kadar azdı. Bunların yardımına koşmak, onların ihtiyaçlarına hizmet etmek hükümetin vazifelerindendi⁸⁹.

Öte yandan memurların feraha çıkartılması konusunda, iki sahada ciddi ıslahata girişmek gerekmekteydi. Islahatın birisi Tekâlif-i Emirîyye⁹⁰ üzerinde, diğeri de memurlar kadrosunda yapılmalıydı. Tekâlif-i Emirîyye’den bazıları mesela aşar⁹¹ gibi eşya kıymeti ile orantılı olarak arttığı için bu hususta onlara dokunmaya lüzum yoktu. Fakat vergisi sabit olan diğer birtakımları vardı ki onları mükellefinin kazançlarına göre yeniden tanzim ve ıslah ile gelir elde edilebilirdi⁹². Islahatın ikincisi, memurların kadrolarında olması gerekmekteydi. Devletin eskiye göre yarıya küçülmesi, özellikle ordunun terhis mecburiyeti, hükümeti bu hususta en ciddi tedbirler almaya mecbur kılmaktaydı. Gerekli olan memurlar kadrosunu hakkıyla seçip tayin ettikten sonra, geri kalanları ticarî ve iktisadî faaliyetlere alıştırmak lazım gelmekteydi. Memurları boş oturtmakta siyaseten ve iktisaden hiçbir fayda yoktu. Bu suretle devlet bütçesi kısmen büyük masraflar yükünden kurtulacaktı. Bu ıslahatlar yapıldığı takdirde, maliye kolayca memurlarına maaş zammı veya mahsusat zammı verebilirdi⁹³.

Diğer taraftan iktisadî meselelerin halledilmesi için İlaşe Nezaretî’nin⁹⁴ ihya edilmesi gerekmekteydi. Dünya geçim sorunları için teşkilâtını düzenleyip geliştire-

87 Ahmet Hamdi, “Maişet Güçlüğü’nün Hakiki Sebepleri”, *İfham*, no:18, 9 Ağustos 1919, s.2.

88 Ahmet Hamdi, “Biraz da Emlak Sahiplerini Düşünelim”, *İfham*, no:52, 23 Eylül 1919, s.2.

89 Ahmet Ferit, “Buhran-ı Maişet”, *İfham*, no:137, 17 Aralık 1919, s.1.

90 Hükümdarın kestiği vergi. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2005, s.1064.

91 Mahsullerden alınan onda birer. Devellioğlu, *Lügat*, s.46.

92 Ahmet Ferit, bütçenin bu şekilde ıslah edilmiş haliyle seksen milyona baliğ olacağını tahmin ettiğini ifade etmekteydi... “Azim ve İrade”, *İfham*, no:124, 4 Aralık 1919, s.1.

93 Ahmet Ferit, “Azim ve İrade”, *İfham*, no:124, 4 Aralık 1919, s.1.

94 1918 yılında İlaşe Nezaretî adı altında yeni bir nezaret kuruldu. Nezaretin başına o güne kadar ülke ekonomisiyle yakından ilgili bir kişi olan, “*millî iktisat*”ın bilfiil uygulayıcısı, İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul Delegesi Kemal Bey getirilmişti. Ordunun, yoksul halkın ve devlet memurlarının işeşi için gerekli besin maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi İlaşe Nezaretî’nin temel uğraş alanıydı... Zafer T oprak, *İttihat- Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914- 1918*, İstanbul 2003, s.185.

rirken, Türkiye’de İaşe Nezareti lağvedilmişti⁹⁵. Bununla birlikte farklı isimlerde, nezaretten müdüriyete, müdüriyetten encümen riyasetine değişerek yaşamaya devam etmekteydi. Kısmen sadarete İktisat Komisyon-ı Âlisi şeklinde, kısmen dâhiliyede İaşe Encümeni Men-i İhtikâr Komisyonu, numune bakkalları halinde, kısmen şehremanetinde Umur-ı İktisadiye Müdüriyeti adıyla yaşamaktaydı. İaşe teşkilatının bu şekilde parça parça bir halde iş görmemeye mahkûm etmektense, birleştirip memlekete ve halka iyi hizmet edecek duruma getirilmesi gerekmektedir. Memlekette cereyan eden fiyatların yüksekliğinden ve onun meydana getireceği asayişsizlikten kurtulmak için mükemmel bir iaşe teşkilatının meydana getirilmesi gerekmektedir⁹⁶. Bununla birlikte, bu heyetlerin başında, en mühim müessese olarak İaşe Nezareti’nin varisi olan İaşe Encümeni bulunmaktaydı. Dört memurlu özel kalem müdürlüğü dışında tam anlamıyla bir nezaret görünümündeydi. Dokuz tane müdüriyeti vardı: Muamelat Müdüriyeti, Heyet-i Teftişkiye Müdüriyeti, Mücadele-i İktisadiye Müdüriyeti, Nakliye Müdüriyeti, Muhasebe Müdüriyeti, Tercüme Müdüriyeti, Hukuk Müşavirliği, Tahniye Müdüriyeti ve İstanbul İaşe Müdüriyeti. Bunların dışında bir de İaşe Nezareti’nin hesaplarıyla meşgul İaşe Tasfiye Komisyonu vardı⁹⁷.

B) Ticarî ve Malî Meseler

Mütarekenin ilanından sonra dış ticaret ilişkileri itibariyle Türk piyasası yeni bir döneme girmişti. İlk günlerde piyasayı dışarıdan gelen kararsız talepler şaşırtmıştı. Bu yüzden, elinde bütün bir savaş süresince saklanmış ihracat malı bulunan tüccar, ilk önce bu durumdan ürktü⁹⁸. Gerçekten savaşın başlangıcından beri ticarî bir uyanma gözükmüş ve ticaret âlemine Türk tüccarı da dâhil olmuştu⁹⁹. Bu tüccarlar, savaş sırasında oluşmuş ve işlerini yoluna koymuş olan şirket ve ticarethanelere sahip kişilerdi¹⁰⁰. Son yıllarda iyi kötü millî iktisat namına beliren ancak acemice idare edilmeleri yüzünden gelişme gösteremeyen bu kuvvetler, ya sönmüş ya da bir köşeye çekilip gitmişti. Buna karşılık dışarıdan gelen mallar ve sermaye kuvveti iyi bir teşkilat içinde idare edilmekteydi¹⁰¹.

Öte yandan, bu dönemde Türk piyasası ile ilgilenen bütün devletler bir dizi faaliyetlere başlamışlardı. Bu sayede, piyasada ticaret odaları, ihracat ve ithalat komiteleri, ticaret komiserlikleri teşkil edildi. Ayrıca, doğuda savaş münasebetiyle sermayelerini çekmiş büyük şirketler ve ticaret müesseseleri, bankalar, nakliyat şirketleri Türk ticaret hayatına dâhil edilmişti. Türkiye’de iş yapmak için dirilen bu

⁹⁵ Ahmet Ferit, "Dört Saha-i Faaliyet", *İfham*, no:136, 16 Aralık 1919, s.1.

⁹⁶ Ahmet Ferit, "İaşe-i Umumiye Nezareti", *İfham*, no:119, 29 Kasım 1919, s.1; Gerçekten bu dönemdeki teşkilat, savaş döneminden daha çoktu... Ahmet Ferit, "İaşe Nezareti!", *İfham*, no:120, 30 Kasım 1919, s.1.

⁹⁷ Ahmet Ferit, "İaşe Nezareti!", *İfham*, no:120, 30 Kasım 1919, s.1.

⁹⁸ Ahmet Hamdi, "Servet-i Milliye Nasıl Zayı Oluyor?", *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.1.

⁹⁹ Ahmet Hamdi, "Ticarî Ahlakı Riayet Etmezsek!", *İfham*, no:181, 1 Şubat 1920, s.4.

¹⁰⁰ Ahmet Hamdi, "Maişet Güçlüğü'nün Hakiki Sebepleri", *İfham*, no:18, 9 Ağustos 1919, s.2.

¹⁰¹ Hüseyin Ragıp, "Uçurum Önünde", *İfham*, no:42, 13 Eylül 1919, s.1; Türk unsuru ticarete olağanüstü teşvik gördü. Ancak bu olanaklardan yararlananların çoğunluğu geleneksel bir iktisat terbiyesinden yoksundu. Savaş yıllarında ve mütareke döneminde israf ve sefahatle ya da izleyemedikleri iktisadi gelişmeler sonucu bu yeni zengin kesimi zancını kaybetti... Toprak, *Savaş Ekonomisi*, s.202-203.

müesseseler, Türk ticari hayatını bir buhran içinde bulmuş olmalarından kuvvet alarak kendileriyle iştirake çalışan gayr-ı millî birçok kuvvetleri de etrafına toplamışlardı. Bununla birlikte, her iş ve mal için ayrı ayrı programlar düzenlemişlerdi. Bankaları, nakliye şirketleri ve vasıtaları, odaları, hükümetlerinin himaye ve yardımlarıyla kurulan bu ticaret şebekesi nihayet işlemeye başlamış ve dışarıdan gelen malların bedeli yabancı sermayesine dönüşerek Türk piyasasında işlemeye tahsis edilmişti¹⁰².

Öte yandan, yurt dışındaki alıcılar da kuvvetli bir teşkilat meydana getirmişlerdi. Türk ihracat malları, İngiltere, Amerika gibi ülkelerde gerçek bir ihtiyaç olarak aranmaktaydı. Fakat Türk mallarını çok düşük fiyata satın almak isteyen “*alıca grupları ittihadı*” Avrupa piyasalarına her gün şiddetli propagandalarla Türkiye’de çok fazla stok ihraç eşyası bulunduğunu, yalnız fiyatı arttırmamak için hemen fazla taleplerde bulunulmaması gerektiğini ilan etmekteydiler. Bunların düşüncelerine göre, nazlanarak malını satan yerli tüccar, alıcıların birleşmesinden dolayı mecburen istenilen fiyatla eşya satacakti¹⁰³. Planlarının başarıyla uygulanması için kullandıkları usul ise, yabancı piyasalara Türkiye’de mevcut ihracat eşyasının miktarı hakkında abartılı haberler yayınlamaktan ve bunu asılsız istatistiklere dayandırmaktan ibaretti. Gerçekten Fransızlar tarafından Anadolu’da tiftik, yapığı, afyon gibi malların miktarı araştırılmaktaydı. Ancak bu araştırmalar, ciddiye-ten uzak araştırmalardı¹⁰⁴.

Türkiye’ye kendi mallarını yüksek fiyatla satan Avrupa ve Amerika sermayedarları, diğer taraftan malları düşük fiyata almak için bu tarz yollara başvurmaktaydılar. İhracat fiyatlarının düşük olmasının bir nedeni de Almanya ve Avusturya gibi doğunun en kuvvetli müşterilerinin piyasalarının Türk mallarına kapalı olmasıydı¹⁰⁵. İhracat eşyasının düşük fiyatla elden çıkması Türk millî servetine mühim bir darbe vurmaktaydı. Bununla birlikte dışarıya satılan mallar ithalata göre çok daha azdı. Son zamanların gümrük istatistikleri bunu en iyi bir şekilde göstermekteydi. Bu şekilde aradaki milyonlarca liralık fark, memleketin millî servetinden ve itibarından ayrılmış bir ziyan halinde yabancı sermayesine katılmaktaydı¹⁰⁶. Gerçekten Türk ithalat ve ihracatı arasında ciddi fark bulunmaktaydı. İhracatın toplamı 8 milyon liradan ibaretken, ithalatın toplamı 28 milyon liraya ulaşmaktaydı. Memleketin hudutlarından içeriye giren mal ile çıkarılan mal ara-

¹⁰² Ahmet Hamdi, “Maişet Güçlüğüünün Hakiki Sebepleri”, *İfham*, no:18, 9 Ağustos 1919, s.2; Hüseyin Ragıp’a göre bu faaliyet yalnız yabancılarla değil aynı zamanda memleketteki Rum, Emeni ve Musevi ticaret kesiminde de görülmekteydi. Buna Atina Bankasının İstanbul’da emlak satın almak isteyen Rumlara yüzde iki buçuk gibi cüzi bir faizle para ayırdığını örnek olarak gösterilmektedir... “Uçurum Önünde”, *İfham*, no:42, 13 Eylül 1919, s.1.

¹⁰³ Ahmet Hamdi, “Servet-i Milliye Nasıl Zayi Oluyor?”, *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.1.

¹⁰⁴ Ahmet Hamdi, bu konuda şu örneği vermektedir: Özellikle bankalarla iş yapan bir tacire bir banka direktörü muhasebe esnasında “ne kadar afyonunuz var?” şeklinde bir soru sorduğu zaman, malî ifbarını düşünmeye mecbur olan bir adam ağzından herhalde abartılı bir miktar söyleyecekti. Bunu karşı taraf bir gerçek olarak kaydeder ise, bu suretle malın miktarı hakkında gayet yanlış bilgiler toplamış olacaktır... “Servet-i Milliye Nasıl Zayi Oluyor?”, *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.1.

¹⁰⁵ Ahmet Hamdi, “Servet-i Milliye Nasıl Zayi Oluyor?”, *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.1.

¹⁰⁶ Ahmet Hamdi, ihracatı çoğaltmak için çalışılması gerektiğini ve bu konuda Ticaret Odası’na büyük görev düştüğünü ifade etmekteydi... “Servet-i Milliye Nasıl Zayi Oluyor?”, *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.1.

sındaki bu büyük ve ezici fark, Türkiye'deki hayat buhranının sebebinin ortaya çıkarmış olmaktadır¹⁰⁷.

Türkiye'de ticari meselelerin halledilmesinde Ticaret Odası'nın önemi büyüktü. Ticaret Odası'nın faydalı hale getirilmesi için baştanbaşa yenilenmesi gerekmekteydi. Bu odanın tekrar canlanması için mütareke dönemi boyunca hiçbir şey yapılmamış ve hep ihmal edilmişti. Oysaki Osmanlı barışının durumu ne olursa olsun Ticaret Odası'nın diriltilmesine ihtiyaç vardı¹⁰⁸. Hükümetin halletmesi gereken bir mesele de bankalar meselesidir. Türk millî bankaları, son derece zayıf müesseselerdi. Bunların kuvvetlenip yaşayabilmesi için birleştirilmesi, ayrıca teşkilatlarını ve sistemlerini de ıslah etmek gerekiyordu. Hükümet kendi elinde doğrudan doğruya bulundurduğu Ziraat Bankası'nı ıslah ile işe başlamalıydı¹⁰⁹.

Öte yandan mütarekeden sonra Türk maliyesinin durumu büyük bir tehlike içine girmişti. Savaşın önce ve sonra dış borçlanma ile noksanlar kapatılmaktaydı. Ancak mütareke ile beraber bu olay zorlaşmıştı. Malî durumun düzeltilmesi için barışın yapılması beklenmekteydi. Ama barış sürekli ertelenmekteydi¹¹⁰. Öte yandan, maliyenin düzeltilmesi için hükümetin vekiller heyetine büyük görev düşmekteydi. Ancak, hiçbir teşebbüste bulunulmadan Aralık ayı gelmişti. Hazine, öteberi satmakla ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktaydı. Hükümetin bir aylık süre zarfında durumu gözden geçirip, ihtiyaçların temini için acil ve kesin tedbirlere başvurması gerekmekteydi¹¹¹. Türk halkı da, devlet bütçesini, ödemelerini yapamamaktan kurtaracak ve zamanın muhtaç olduğu malî teşebbüsleri icra edebilecek bir hükümet istemektedir¹¹².

IV. MÜTAREKE DÖNEMİNDE TÜRKÇÜLÜK HAREKETİ

A) Türkçülüğün Anlamı, Amacı ve Kapsamı

Türk milliyetçiliği, Türk Milleti'nin tarihi, lisanı, dini, varlığı, siyasî ve millî teşkilatı için çalışmak anlamına gelmekteydi. Türk milliyetçiliğinin esası başkalarının milliyetine hürmetti¹¹³. Türk milliyetçiliği taarruzu değil, tamamen koruma ve savunmaya yönelikti. Türk milliyetçileri, faaliyet dairesini yalnız, Osmanlı Türkleriyle meskün sahaya mahsus kılmaktaydılar. Türkçülerin esas amaçları,

¹⁰⁷ Hüseyin Ragıp, "Uçurum Önünde", *İfham*, no:42, 13 Eylül 1919, s.1.

¹⁰⁸ Ahmet Hamdi, "Ticaret Odaları ve Bankalar", *İfham*, no:161, 10 Ocak 1920, s.2.

¹⁰⁹ Ahmet Hamdi, "Ticaret Odaları ve Bankalar", *İfham*, no:161, 10 Ocak 1920, s.2.

¹¹⁰ Ahmet Ferit, bundan beş ay önce bir hafta kadar maliyede bulunduğunu ve iki kanun layihası hazırlattığını; ancak bu layihaların yeni tabbiki konulmaya çalışıldığını ifade etmekte ve bu durumu eleştirmektedir... "Tehlike-i Maliye", *İfham*, no:111, 21 Kasım 1919, s.1.

¹¹¹ Ahmet Ferit, "Tehlike-i Maliye", *İfham*, no:111, 21 Kasım 1919, s.1; Ahmet Ferit, "Dalalet-i Maliye", başlıklı makalesinde, hükümetin son dönemde malî menfaatlere aykırı bir teşebbüsün peşinden koştuğunu ifade etmekteydi. Ahmet Ferit bu teşebbüsün ne olduğunu kelime olarak belirtmemiş. Ancak makalenin tamamından ve özellikle "Bu dalalet-i iktisadiyeyi memleketimize hissen yabancı birtakım iktisadyon getirip yerleştirmişlerdir. Bu meslek, emtiasını suhuletle satmak isteyenlere, onlara simsarlık ederek geçenlere pek muvafıktır" sözlerinden "liberalizm"den bahsettiği sanılmaktadır. Ahmet Ferit, bunun bütçe açığını kapatmaya gücünün yetmeyeceğini söylemekteydi. Ayrıca eski sistemin yerine yenisinin konması büyük bir karışıklığa neden olacaktı... *İfham*, no:153, 2 Ocak 1920, s.1.

¹¹² Ahmet Ferit, "Hükümet İçin Kabiliyet İsteriz", *İfham*, no:182, 2 Şubat 1920, s.1.

¹¹³ Hamdullah Suphi, "Türkçülük ve Memleketçilik", *İfham*, no:80, 21 Ekim 1919, s.3.

Türk'e Türklüğünü anlatmak, onun varlığını temin etmek ve bu suretle de Türk vatan ve Türk milliyetini muhafazaya çalışmaktı¹¹⁴.

Türkçülük, dâhilî ve hariçî düşmanlar ve bazı çevreler tarafından yanlış yorumlara uğramış olmakla beraber her gün kuvvetini artıran bir cereyandı. Bunun en önemli göstergesi Millî Türk Fırkası'nın kurulmasıydı. Wilson prensipleri gereğince her milletin kendi mukadderatına hâkim olması lüzumu dünyaya ilan edilmiş iken ve her şey bu esasa göre ölçülüp biçilirken Türklerin millî bir fırka kurmasından tabii bir hak olamazdı. O güne kadar kurulan fırkalarla Millî Türk Fırkası asla kıyaslanmamalıydı. Milletın ruhundan kaynakayan ve kanaatından doğan halis ve hakikî tek fırka buydu¹¹⁵.

Türk milliyetçiliğinin özünde ırkçılık yatmamaktaydı. Türkçüler, ırkî Türkçülük fikrini senelerden beri her vasıta ile yalanlamışlardı. Bu sebepten Türk Ocağı'na kabul edilen Türklerin yalnız lisan ve din sahasındaki birliği ve Türklük hissiyatı dikkate alınmaktaydı. Türkçüler, milletleri nereden gelirse gelsin terbiye, lisan ve din bağlarıyla kendileriyle beraber olan ve vatanperverlikte kendileriyle aynı hisleri taşıyan her Müslüman vatandaşı Türk ve kardeş saymaktaydılar¹¹⁶. Bununla birlikte aydınların çoğu "milliyet" ve "ırk" kavramlarını birbirine karıştırmaktaydılar. Oysa "ırk" ve "milliyet" ayrı şeylerdi. Milliyet kanda değil candaydı ve milliyetin hududu kültürdü. Ana dili Türkçe olan Türk ülkesi ve Türk hissiyatı ile büyüyen her Müslüman Türk sayılmaktaydı. Böyle birinin başka bir milliyete sahip olması önemli değildi¹¹⁷.

Öte yandan Millî Türk Fırkası da bu prensiple hareket etmekteydi. Fırkanın programında Türk tabiri şöyle açıklanmaktaydı: "Fırka Türk tabirinden ırk ayırmaksızın Türk lisanı, terbiyesi ve hissiyatıyla alışmış olanların heyet-i mecmuasını kasteder." Türk milliyetçileri Türk vatanı istemekteydiler. Hıristiyan unsurlar bir tarafa bırakıldıktan sonra bütün geri kalanlar Türk sayılmaktaydı¹¹⁸. Bu itibarla Türkçülük, Osmanlılık zihniyetini de kabul etmemekteydi. Türk Milleti, bundan sonra kendi faaliyetinden, memlekete gerçekten bağlı olanların faydalanmasını istemekteydi. Ülke sınırları içinde ziraatta, sanatta, ticarete, Türklüğün faaliyeti, Osmanlılığın faaliyetine tercih edilmeliydi. Türk milliyetçileri, bu fikirde olan herkesi de aralarına davet etmekteydiler¹¹⁹.

¹¹⁴ Ahmet Ferit, "Niçin Tecavüze Uğruyoruz?", *İfham*, no:104, 14 Kasım 1919, s.1.

¹¹⁵ İzzet Ulvi, "Millî Türk Fırkası ve Anadolu'dan Bir Ses", *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.3.

¹¹⁶ Hamdullah Suphi, "Türkçülük ve Memleketçilik", *İfham*, no:80, 21 Ekim 1919, s.3.

¹¹⁷ Ömer Seyfettin, bu durumu örneklerle açıklamaktaydı: Arnavutça konuşmayan, Arnavutluğa gidip Arnavutluk milliyeti, Arnavutluk kültürü için çalışmayan bir Arnavut Türk sayılmaktaydı. Çünkü Türkleşmiştir. Türkçe konuşur, Türk milletinin harsı için çalışır... Türkiye'de doğup, Türkiye'de büyüyüp, Türkçe okuyup Türkçe yazan, Türkçe düşünen bir Çerkez halk Kuzey Kafkasya'ya gidip, orada milliyeti, lisanı, kültürü uğrunda mücadele ederse Türklüğünden çıkmış, hakikî bir Çerkez milliyetperveri olmuş demektir. Burada celteri Türk olmayıp da lisan, terbiye itibarıyla Türklüğü temsil eden gayri Türklerin hisçe asil Türklerden hiç farkları yoktu. Bunlar "filî Türkler" idi... "Mefhum Buhranı", *İfham*, no:93, 3 Kasım 1919, s.3.

¹¹⁸ Ahmet Ferit, burada önemli olan noktanın onların kendilerini Türk saymalarının gerektiğini, aksi takdirde kendilerini yabancı saymaktan başka çare olmadığını vurgulamaktaydı... "Türk Milleti", *İfham*, no:81, 22 Ekim 1919, s.1.

¹¹⁹ Ahmet Ferit, "Osmanlılık, Türklük", *İfham*, no:85, 26 Ekim 1919, s.1.

Türk milliyetçileri, Türk Milleti'ni ve devletini selamete götürecektir yolda padişaha olan bağlılığın mutlak surette gerekli olduğuna inanmaktaydılar. Padişah ve milleti birbirinden ayırmak mümkün değildi. Bu birliktir ki Türklüğün, Osmanlılığın azamet ve saltanatını vücuda getirmişti. Osmanlılığın daimi saltanatı milletin padişaha sadakati, padişahın da millete vefa ve muhabbeti ile olmuştu. Dünyada padişahına sadakat ile bağlı bir millet varsa o da Türk milleti idi. Padişaha sadakat, saltanata sadakat, Türklerin en büyük milli akidesiydi. Bununla birlikte şevketli padişahın millete, milli emellere sadakati de Osmanlı hanedanının ezeli bir geleneği olmuştu. Türk Milleti içinde yaşadığı zor günlerde de bu düstura bağlılığını her gün daha parlak misallerle ispat etmekteydi. Öte taraftan doğuda milyonlarca Müslüman'ın gönülden hilafet makamına gönderdikleri hürmet, İslâm Hilafeti'nin istiklâlini teyit etmekteydi¹²⁰.

B) Türk Milliyetçilerinin Kürt Meselesine Bakışı

Türkiye'nin gelecekteki siyasî ve coğrafi vaziyetiyle yakından alakalı olan önemli meselelerden biri de doğu vilayetlerinde yaşayan Türk ve Kürtlerin meselesiydi. Vatanın ileride alacağı şekil ne olursa olsun hiç şüphe yok ki, Türk ve Kürt çoğunluğu üzerine kurulacaktı¹²¹.

Millî birlik inancında olan Türkçüler, Türkiye hudutlarını çizirken, devletin doğu sınırını Ardahan'dan, Musul'dan geçirmiş ve Türkiye ile beraber Kürdistan'ı da vatanın hudutları içerisine almışlardı. Bunu emperyalist fikirlerle değil, Kürdistan'ın en ücra köşelerinden yükselen Türklüğe muhabbet ve padişaha sadakat hislerine dayanarak yapmaktaydılar¹²². Türk milliyetçileri, Kürtleri kendilerinden, Osmanlı camiasından saymaktaydılar. Avrupalılar da esasen bu konuda aynı fikirdeydi. Bu durum, yabancı gazetelerde açık bir şekilde görülmekteydi. Onlar Türk'ü Kürt'ten ayırt etmemekte; Kürt millî hayatını, batıdan ziyade İslam düsturlarına tabi görmekteydiler¹²³.

Diğer taraftan Kürtler de milliyetlerinin ve dinlerinin selameti için saltanat ve hilafet makamına şiddetle bağlı kalmak gerektiğinin farkındaydılar. Bu birlikten ayrılmalan, kendilerinin başka bir medeniyet, başka bir zihniyet ve milliyet içinde mahvedilmeleri demektir. Bundan dolayı Kürtler hürriyet ve medeniyet namı altındaki meçhul bir maceraya atılmaktansa, asırlardan beri kendilerini memnun ve hür yaşatan camiada kalmayı tercih etmekteydiler. Bu, Kürdistan'dan saltanat ve hilafet makamına takdim edilen bağlılık belgelerinden ve Kürtlüğün Anadolu millî eğilimlerine karşı gösterdiği samimî ve sıcak yaklaşımından anlaşılmaktaydı.

¹²⁰ Ahmet Ferit, "Saadet-i Şahane- Saadet-i Milliye", *İfham*, no:98, 8 Kasım 1919, s.1.

¹²¹ "Türk ve Kürt Meselesi", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

¹²² Ahmet Ferit, "Türkler ve Kürtler", *İfham*, no:132, 12 Aralık 1919, s.1; Nafia eski bakanı Ferit Bey verdiği mülakatta, Wilson prensipleri Türkiye'sinin sınırlarını şöyle çizmekteydi: Batıda eski Edirne vilayeti hudutları, Adalar Denizi; kuzeyde Karadeniz; doğuda Kars'tan Kerkük'e kadar giden eski hudutlarımız, güneyde de Kerkük'ten Antalya'ya kadar Türk- Arap hattı... "Türk ve Kürt Meselesi", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

¹²³ "Türk ve Kürt Meselesi", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

Kürt, tehlikede bulunan din ve milliyetini muhafaza etmek için, Türkün kuvvetiyle birleşmiş bir saltanat istemekteydi¹²⁴.

Türk milliyetçileri, diğer milletlerin milliyetçiliğine de hoşgörü ve hürmet ile bakmaktaydılar. Bundan dolayı, Kürtlüğün millî ve medenî emellerini desteklemek, müstakil gelişimine mani olmamak en birinci amaçlarındandı¹²⁵. Türk milliyetçileri, Kürdistan Osmanlı hâkimiyeti altında bırakıldığı takdirde, Kürtlerin yalnız kültür gelişimlerine değil, aynı zamanda idarî ve siyâsî gelişimlerine de taraftar olacaklarını ifade etmekteydiler¹²⁶. Bununla birlikte Türkçüler Kürtlerle, önceden Araplarla olduğu gibi anlaşma siyaseti dâhilinde, uyuşmak mecburiyetinde olduğunu vurgulamaktaydılar¹²⁷.

Öte yandan, Kürtlerin içinde bazı aşırı milliyetçiler de görülmekteydi. Yalnız bunların gerek Paris'te, gerekse İstanbul'da bulunan reisleri, millî iddialarının Türklüğe karşı değil, fakat Türkiye'den kesin ayrılık ihtimaline karşı olduğunu beyan etmekteydiler. Bu beyan oldukça önemliydi¹²⁸. Bununla birlikte Türkçüler, Kürtlerde meydana gelen ayrılıkçı eğilimlerin önüne geçmek için birtakım öneriler sunmaktaydılar. Bunlar, Kürt arazisinde Kürtlerin millî hakkı, mahkemelerde ve okullarda kendi dillerini kullanabilme hakkı vb. konulardı. Bu konular, Türk ve Kürt dostane ilişkileri için akdedilecek millî muahedenin esaslarıydı. Basiret sahibi bir hükümet bu kaideyi bir ilke olarak kabul ve ilan etmeliydi¹²⁹.

Kürtlüğün millî menfaatleri temin edildikten sonra kendileri için en faydalı yol, büyük Türk kitlesi arasında kalmaktı. Kürtlük gelecekte millî düşmanına karşı Türk milletten göreceği yardım ve korumayı hiçbir unsurdan göremezdi. Bundan dolayı Türk- Kürt meselesi iki tarafın menfaati için bir kardeş meselesi, bir aile

¹²⁴ Ahmet Ferit, "Türkler ve Kürtler", *İfham*, no:132, 12 Aralık 1919, s.1; Kürtleri gelenlerinden bir kısmı, Silvan eşrafından bazıları, 13. kolduğa çektileri bir telgrafla, uzun zamandan beri "sayesinde refahla " yaşadıkları Osmanlı Bayrağı'ndan ayrılmak alçaklığı istemiyen bazı Kürtleri kinamak ve devletin istiklali için her türlü hizmet ve fedakârlığa hazır olduklarını bildirmektedirler... Tansel, *Mondros I*, s.132.

¹²⁵ Türkçülüğün temel esaslarından biri olan bu konu Meşrutiyet zamanında kurulan Millî Meşrutiyet Fırkası'nın beyannamesinde de geçmekteydi: "Osmanlı vatanını kurtarmak istiyorsak, bugüne kadar takip olunan mantıksız ve hesapsız siyasete nihayet vermek, iç siyasetimizi maceraperestlikten, barış ve anlaşmaya sevk eylemek lazımdır. Osmanlı Devleti'nin ve bu devlet tesis eden Türklerin hakiki menfaati milletler aleyhinde beyhude teşebbüsler ile kuvvetini israf etmek değil, bilakis mevcut unsurlara karşı hürriyetperverane bir siyaset takip ederek hakiki merkezde kendi kuvvetini toplamaya ve artırmaya çalışmaktır." ... Ahmet Ferit, "Türkler ve Kürtler", *İfham*, no:132, 12 Aralık 1919, s.1.

¹²⁶ Ahmet Ferit, "Niçin Tecavüze Uğruyoruz?", *İfham*, no:104, 14 Kasım 1919, s.1.

¹²⁷ Ahmet Ferit, "Türk Milleti", *İfham*, no:81, 22 Ekim 1919, s.1.

¹²⁸ Ahmet Ferit, "Türkler ve Kürtler", *İfham*, no:132, 12 Aralık 1919, s.1; Kürdistan Teali Cemiyeti, Çağaloğlu'nda Dr. Abdullah Cevdet Bey'in apartmanında 1918 yılı sonlarında kuruldu. Cemiyetin kendi içtüzüğünde cemiyetin kuruluş tarihi 19 Kasım 1918 olarak gösterilmekteydi. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurulmasında başı çekenler, bilinen dört Kürt ailesi üyeleriydi: Şemdinan (Şeyh Ubeydullah) ailesinden 4, Bedirhan ailesinden 12, Baban ailesinden 6 ve Diyarbekirli Cemil Paşa ailesinden 3 kişi vardı... Şimşir, Bilal N., *Kürtçülük 1787-1923*, İstanbul 2007; Wilson İlkelerinden faydalanan ve İngilizler tarafından kıskırtılan Kürtler de bağımsızlık isteklerinde bulunmaya başladılar. İstanbul'da kurulan Kürt Komitesi'ne mensup Senatör Şeyh Abdülkadir başkanlığında bir kurul, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret ederek, Kürtlerin o sıralarda Ermenilere söz verilen Doğu illerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu ve bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiklerini bildirmiştir. Öte yandan Paris Barış Konferansı'nda Kürtlerin lideri konumunda olan Şerif Paşa, gelecekteki Kürt devletinin sınırlarını şu şekilde çizmiştir: "Kafkas sınırında Ziverin'in kuzeyinden batıya, Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Besni ve Divick'e; güneyde Haran, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Sina hatından İran sınırında Ararafa kadar." Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara 1987, s.26- 28; İngilizlerin Kürtleri kıskırtma politikası esasen savaş öncesine kadar dayanmaktaydı. İngilizler bu bölgeye gezginler göndermişler ve Kürt aşiretleriyle ilişki kurmuşlardı... Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları*, İstanbul 2009, s. 217.

¹²⁹ "Türk ve Kürt Meselesi", *İfham*, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

meselesi halinde kalmalı, katiyen bir siyasî mesele haline getirilmemeliydi. Aksi halde Türkler bu işten zararlı çıkarlardı. Fakat Kürtler sadece zararlı çıkmakla kalmazlar, belki dinlerini ve milliyetlerini de külliyyen kaybederlerdi¹³⁰.

SONUÇ

Millî Türk Fırkası'nın yayın organı İfhâm gazetesi, hem Türkiye'nin hem de dünyanın içinde bulunduğu en büyük kaos ortamlarından biri olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında çıkmıştır. Bu savaştan Osmanlı İmparatorluğu yenik çıkmış ve bundan sonra Türk Milleti zor bir sürece girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşa son veren Mondros Mütarekesi ile başlayan bu süreçte İstanbul ve Anadolu'nun pek çok yeri işgale uğramıştır.

Bu dönemin en önemli dış siyaset konusu olan Paris Barış Konferansı, yenilen devletlerle yenilen devletlerarasında barışı sağlamak için uzun süre devam edecek olan bir çalışma sürecine girmiştir. Alman, Avusturya ve Bulgar barış görüşmelerinin hızla halledildiği bu dönemde, Türkiye Barışı sürekli ertelenmiştir. İncelenen sürede konferansta, Türkiye Barışı ile ilgili özellikle İstanbul ve Boğazlar meselesi gündemde olmuştur. Ancak İstanbul'un kurtuluşu yönündeki haberler dışında olumlu bir gelişme kaydedilmemiştir. İfhâm gazetesi yazarları, konferansın çalışmalarını ve tutumunu konusunda hükümeti uyarıcı bir politika gütmüştür. Öte yandan İfhâm gazetesi, özellikle İtilaf Devletleri'yle olan ilişkiler hususunda ise hep olumlu ve yapıcı ifadeler kullanmıştır. Bu noktada İtilaf Devletleriyle kurulacak olan ilişkilerin önemi üzerinde durulurken de ticarî ve iktisadî faktöre dikkat çekilmiştir. İstanbul ve Anadolu, İtilaf devletlerinin işgali altında iken İfhâm gazetesi yazarlarının bu yaklaşımı, onların duygusallıktan çok akılcı hareket ettiklerini göstermektedir.

Mütareke döneminin iç siyaset olaylarına gelince, daha çok seçimler, Anadolu'daki Millî Hareket ve İstanbul Hükümeti etrafında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin son genel seçimleri olan 1919 seçimlerinde özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iddiaları gündem yaratmıştır. Seçimlerin serbest yapılmadığı ve meclisin toplanması konularında olan bu iddialar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Anadolu Hareketi'ne ve milliyetçi kesime karşı aldıkları cepheden ileri gelmekteydi. İfhâm gazetesi, Hürriyet ve İtilaf cephesinin bu iddialarını sürekli olarak yalanlamış ve özellikle dönemin hassasiyetinden dolayı meclisin bir an önce toplanması üzerinde durmuştur. Öte yandan Anadolu Hareketi ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkileri ele alan İfhâm, bu konuda taraflı bir politika izlemiş ve Millî Mücadele'yi açıkça desteklemiştir.

Mütareke döneminin siyaset dışında en hayati meselelerinden biri de iktisadî alandadır. Savaş sonunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'ye de de iktisadî hayatta buhranlı bir döneme girmiştir. Esasen savaş zamanında başlayan bu sıkıntı mütare-

¹³⁰ "Türk ve Kürt Meselesi", İfhâm, no:7, 29 Temmuz 1919, s.1.

reke döneminde buhrana dönüşmüştür. Bu dönemin en önemli iktisadî meseleleri, özellikle işsizlik, geçim sıkıntısı, hayat pahalılığı ve bazı iktisadî kurumların atıllığı gibi konulardır. Bu noktada Ticaret Odası, bankalar ve İaşe Nezareti'nin önemine dikkat çekilmiş ve bunların tekrar ihya edilmesi hususunda hükümete tavsiyelerde bulunulmuştur.

Türkiye'nin en buhranlı dönemi denilebilecek mütareke döneminde yayın yapan İfhâm gazetesi, Türkçülüğü savunan bir gazetedir. İfhâm yazarları, kimlik bunalımının yaşandığı bu dönemde, yazdıklarıyla hem Türkçülüğü anlatmaya hem de dönemin meselelerinin çözümü için fikir üretmeye çalışmışlardır. Bu noktada tamamen savunma amaçlı ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin ırkçılığı asla kabul etmediği vurgulanmaktaydı. Buna, dönemin hassas konularından biri olan Kürt meselesine ılımlı yaklaşımları en güzel örnektir. Türkçüler, Kürtlerle Türkleri kesinlikle ayırt etmemekte ve bölünme meselesine asla ihtimal vermemektedirler.

Bütün yönleriyle ele alındığında İfhâm gazetesi, milliyetçi, inkılâpçı, devletçi ve halkçı bir görüntü sergilemektedir. Bu haliyle tıpkı mütareke öncesinin İttihatçı politikalarının bir devamı niteliğindedir. Ancak gazete her fırsatta İttihatçıları suçlamaktan geri kalmamıştır. Bunun nedeni ise bir zamanlar iktidarda olan İttihatçıların artık savaş sorumlusu olarak gösterilmesidir.

BİBLİYOGRAFYA

A) SÜRELİ YAYINLAR

-İfham Gazetesi (23 Temmuz 1919- 6 Mart 1920)

B) MAKALELER VE KİTAPLAR

- AKIN, Veysi, "Milli Mücadele Fikrinin Doğuşu", Türk Yurdu, Ekim 1997 C. 17 S. 122, Evren Yayıncılık, Ankara 1997, s.7-10.
- AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. I Mutlakiyete Dönüş (1918- 1919), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- _____ İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. II Son Meşrutiyet (1919- 1920), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- AKYÜZ, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919- 1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1990) C. I: 1914- 1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991.
- ATA, Ferudun, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- BIYIKLI, Mustafa, Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları Atatürk Dönemi, Bilimevi Basım Yayın Ltd. Şti. İstanbul 2006.
- BİLGİ, Nejdet, "Milli Mücadele'nin Başlarında İstanbul Türk Basını", Türk Yurdu, Ekim 1997 C. 17 S. 122, Evren Yayıncılık, Ankara 1997, s.65-70.
- CEBESOY, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- CRISS, Bilge, İşgal Altında İstanbul 1918- 1923, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- ÇELEBİ, Mevlüt, Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1999.
- DEMİR, Sertif, Alev KESKİN, Fatma İLHAN, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi: Karadeniz Baskını", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Yıl: 9 Şubat 2011 S: 17, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s.95- 134.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 2005.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- Cem SAR, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919- 1938, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- GÜNER, Zekâi- Orhan KABATAŞ, Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Atatürk Kültür Merkezi Yayını S:38, Ankara 1990.
- İNÜĞUR, M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2002.
- İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu 1828- 1928, Haz. Hasan Duman, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İslam Konferansı Teşkilatı, İstanbul 1986.
- KADRİ, Hüseyin Kazım, Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım, Haz. İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- KAZIM KARABEKİR, Birinci Dünya Harbine Neden Girdik C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1994.
- _____ Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik C. II, Emre Yayınları, İstanbul 1994.
- KOLOĞLU, Orhan, Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.
- ÖZKAYA, Yücel, Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919- 1921), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.
- SÂBİS, Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım 1, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.
- SAİD HALİM PAŞA, Buhranlarımız ve Son Eserleri, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- SARICA, Murat, Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919- 1929), Gür- Ay Matbaası, İstanbul 1982.
- SELEK, Sabahattin, Anadolu İhtilali C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000.

- SONYEL, Salahi R, Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- _____ Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- ŞİMŞİR, Bilal N. Kürtçülük 1787- 1923, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2007.
- TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C. I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.
- _____ Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978,
- _____ Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C. III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.
- TOPRAK, Zafer, İttihat- Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914- 1918, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- TOPUZ, Hıfzı, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler C. II Mütareke Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- TÜRKMEN, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918- 16 Mart 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVIII Temmuz 2002 S. 53, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.319- 373.
- UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1789- 1994), Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- ÜNAL, Yenal, Ahmet Ferit Tek, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009.
- YILMAZ, Veli, İnci Dünya Harbi'nde Türk- Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş. İstanbul 1993.